VERLAN OSAYLEISKAAVAN RAKENNUSINVENTOINTI 2010-11

Hanna-Riitta Toivanen

VERLAN OSAYLEISKAAVAN RAKENNUSINVENTOINTI 2010-11

Hanna-Riitta Toivanen

SISÄLLYS

ALUKSI

VERLAN MAISEMAN HISTORIA

Tiestön muotoutuminen

Koskimaiseman muotoutuminen

Uitto- ja sahaympäristön synty ja muotoutuminen

Verlan tehdasympäristön muotoutuminen

Verlan Jaalanpuoleisen kylän muotoutuminen

Verlan Valkealanpuoleisen kylän muotoutuminen

Sahan etelä- ja lounaispuolelle sijoittuvan viljelyalueen ja tieympäristön kulttuurimaisemallinen arvo, historialliset maisematekijät ja näkymät

INVENTOINTI

UNESCON MAAILMANPERINTÖALUE

UNESCON MAAILMANPERINTÖALUEEN SUOJAVYÖHYKE

MUU KAAVA-ALUE

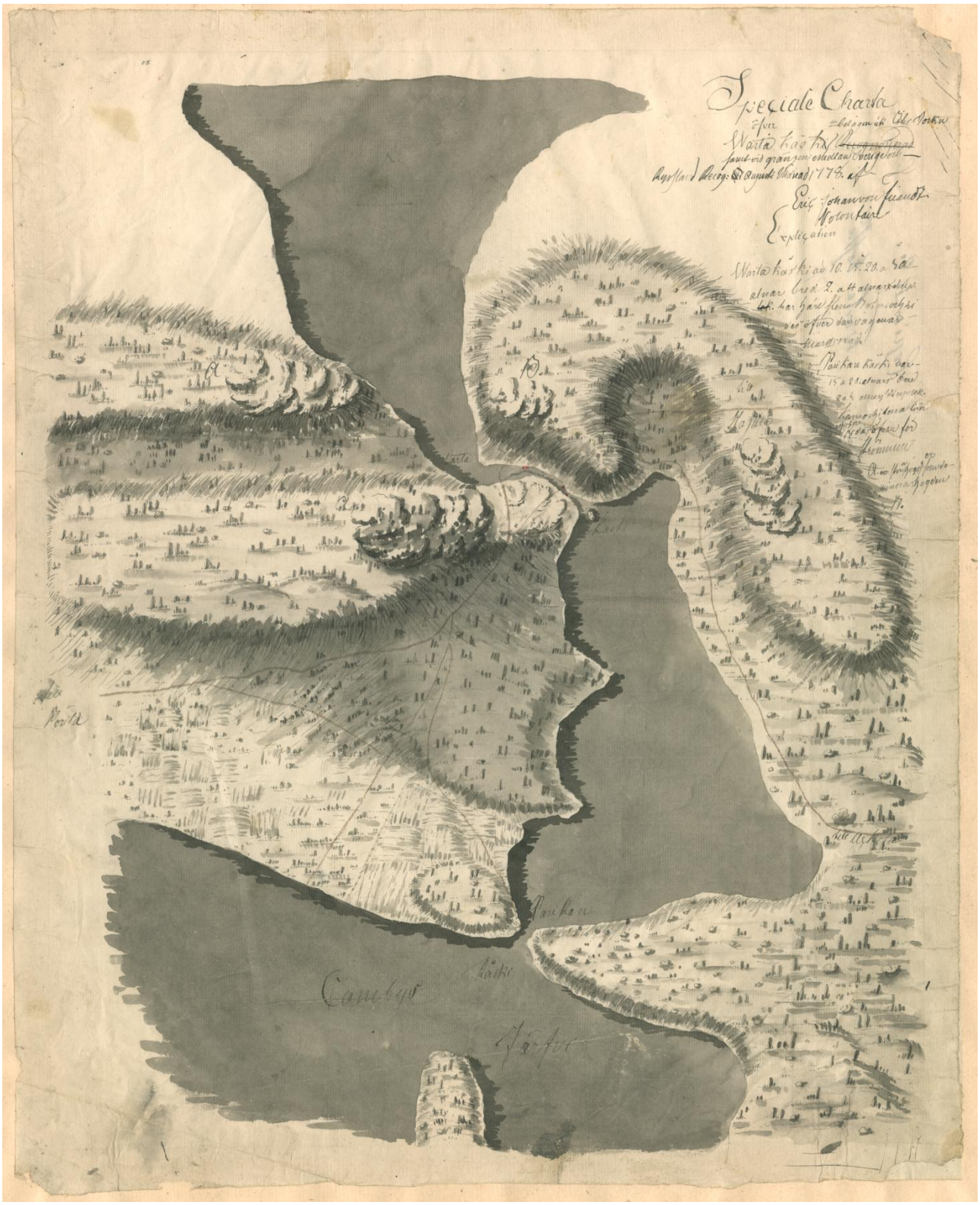
YHTEENVETO

Osayleiskaavan kulttuurihistoriallinen merkitys

Maisema

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Kansikuva: Jaalan puolen mylly (D 1)

Kartta 1. Verlankoski vuonna 1778. Riksarkivet, Tukholma.

Kartta 2. Verlankoski 1788, Riksarkivet, Tukholma.

ALUKSI

Verlan osayleiskaavan maisemaa hallitsevat korkeat kukkulat, veteen rajautuvat kalliot, koskimaisema ja järvet. Ruukkikylän läpi virtaava vesistö on osa Mäntyharjun reittiä, joka oli pitkään tärkeä uittoväylä. Tutkittava maisema on muuttunut paljon niistä ajoista, jolloin alueen varhaisimmat rakenteet, Museoviraston keväällä 2009 kartoittamat kiviröykkiöt rakennettiin. Verlan kalliomaalausten ohella saattavat jotkut näistä kiviröykkiöistä olla kaikkein vanhimmat ihmisen jättämät jäännökset alueella.[1]

Verlan vanhin säilynyt rakennus on perimätiedon mukaan entinen venäläisten rajavartijoiden vahtitupa eli Lipun torppa, joka saattaa olla peräisin 1700-luvulta, mutta siirrettiin paikalleen vuonna 1880.[2] Tuhoutuneista rakennuksista on todennäköisesti ollut vanhin vuonna 1876 palanut mylly tai jokin sen sivurakennuksista. Kirjallisten tietojen mukaan on molemmin puolin koskea ollut mylly ainakin jo vuonna 1748, jolloin selviteltiin kalastukselle koituneita haittoja. Ruotsin puolella oli pyöryläläisten mylly, kun taas Venäjän puolella selänpääläisten.[3]

Nämä myllyt on merkitty punaisella kahteen Ruotsin vallan aikaiseen karttaan, jotka löytyvät Tukholman Valtionarkistosta (Kartat 1 ja 2. Verlankoski vuonna 1778 ja 1788) Lisäksi vanhemmassa vuoden 1778 kartassa on Valkealan puoleisella rannalla kolmaskin, pitkänomainen rakennus, jonka luonteesta ei ole tietoa.

Inventoinnin lähdeaineistosta mainittakoon Henri Nordbergin Turussa 1974 valmistunut pro gradu –tutkielma aiheesta *Verlan ruukkiyhdyskunta 1882-1964, Kansatieteellinen tutkimus puuhioke- ja pahvitehtaan työntekijöiden työ- ja elämänoloista*, Timo Lievosen Kymenlaakson maakuntamuseolle 1995 tekemä *Rakennushistoriallinen selvitys* ja Inkeri Ahveniston väitöskirja *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle* vuodelta 2008. Inventointi tapahtui kenttätyönä maastossa sekä arkistotyön ja haastattelujen perusteella. Verlassa sain avuliaiden asiantuntijoiden opastuksia, ja kaikkia heitä haluan kiittää tärkeistä tiedoista. Museoviraston kuva-arkiston materiaalia minun oli sen sijaan tarkasteltava muualla kuva-arkiston ollessa remontissa 1.5.2010 - 31. 7. 2011. Sain tutkia Inkeri Ahveniston hallussa olevia kyseisten valokuvien pienoisvedoksia, kopioita Kymenlaakson maanmittaushallituksen kartoista sekä muuta hänen väitöskirjaansa varten aikanaan kokoamaansa materiaalia. Haluan kiittää Kymenlaakson maakuntamuseon rakennustutkijaa Timo Lievosta, FT Inkeri Ahvenistoa, Verlan tehdasmuseon intendenttiä Tarja Antikaista, kiinteistömestari Ville Majuria, tehdasmuseon muuta henkilökuntaa ja paikallisia asukkaita Katri Söderholmia ja Rainer Richteriä.

Maisematutkimuksen laajuuden takia on inventoitava alue jaettu tässä selvityksessä kolmeen kokonaisuuksina hahmotettavaan osaan. Nämä ovat UNESCON maailmaperintöalue, maailmanperintöalueen suojavyöhyke ja kolmanneksi näiden ulkopuolella sijaitsevat osayleiskaavan alueet. Viimeksimainittuun sisältyy ympärivuotista asutusta, peltomaisemaa, loma-asutusta ja yrityksiä. (Kartta 3. Osayleiskaavan alue ja 4. Maailmanperintöalue suojavyöhykkeineen).

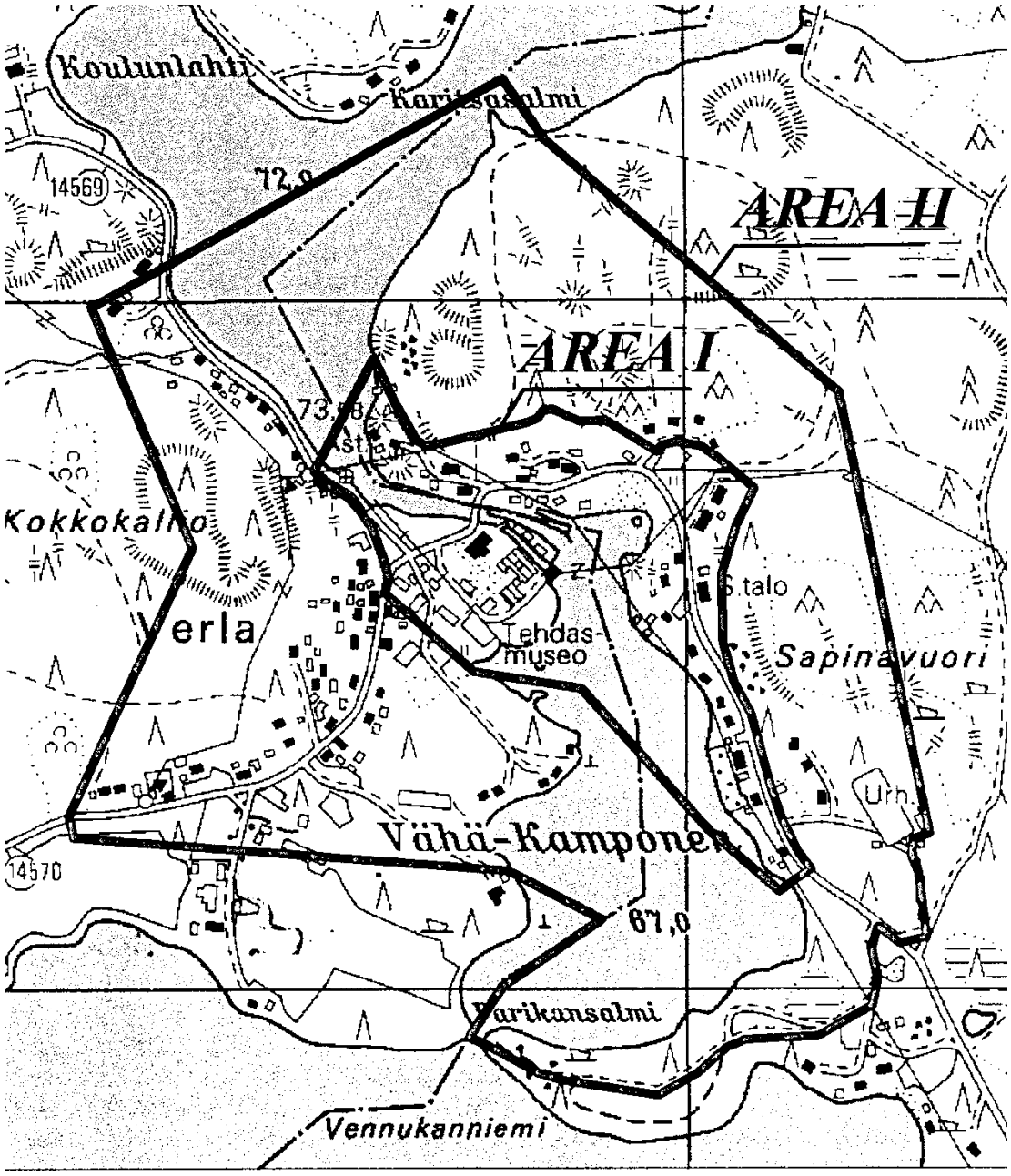

Kartta 3. Osayleiskaavan inventointialue.

Verlan osayleiskaavan inventoitava alue rajautuu lännessä Verlan kylätiehen, lounaassa rantatiehen, joka sivuaa tonttia Verlantie 183 A, pohjoisessa vesistöön, idässä maailmanperintöalueen suojavyöhykkeen rajaan, ja etelässä Vennukanniemen ja Parikansalmen eteläpuolelle. Koska inventoitava alue on rajattu tien nro 14570 itäpuolelle, ei Verlan kylää voida käsitellä tässä yhtenä kokonaisuutena. Vanha kylä tulee silti ymmärtää yhtenäisenä, vaikka Kokkokallion länsi- ja luoteispuolella olevaa rakennuskantaa ei voida sisällyttää inventointiin.

Suurin omistaja alueella on UPM-Kymmene. Voimalaitoksen rakennukset, jauhomyllyn ja siihen liittyvän saunan omistaa Kouvolan Seudun Sähkö Oy.

Kartta-aineistosta on huomattava, että samat kohteet on merkitty vanhemmissa kartoissa numeroilla ja uudemmissa kirjain-numeroyhdistelmillä.

Kartta 4. Maailmanperintöalue suojavyöhykkeineen.

VERLAN MAISEMAN HISTORIA

Verlan osayleiskaavan alue on leimallisesti entistä rajaseutua. Verlankoski sijaitsee Kymijoessa Pyhäjärveen laskevalla alajuoksulla. Verlan koskessa on kulkenut Ruotsin ja Venäjän välinen valtakunnanraja, lääninraja ja kunnanraja. Verlan alue jakautui kahtia Hattujen sodan jälkeen, joka käytiin vuosina 1741 - 1743. Sen jälkeen Verlan länsipuoli jäi Ruotsille, itäpuoli Venäjälle Kymijoen tullessa valtakunnan rajaksi. Valtakunnanraja pysyi tässä aina vuodesta 1743 vuoteen 1812.[4] Valkeala jäi tuolloin Venäjän puolelle, Iitti ja sen mukana Jaala Ruotsi-Suomelle. Kymijoessa on kulkenut aikoinaan vielä Hämeen ja Viipurin linnalääänien raja siten, että Iitti ja sen mukana Jaala kuuluivat Kaakkois-Hämeeseen,

Valkealan puoli Karjalaan.[5] Viipurin ja Uudenmaan läänien raja kulki koskessa aina vuoteen 1945 saakka, jolloin Kymen lääni perustettiin. [6] Itsenäisen Valkealan synnystä vuodesta 1640 asti on koskessa kulkenut myös kunnan raja aina Kouvolan kuntaliitokseen asti.

Verlan ruukkikylä oli jakautunut siten, että osa tehtaan työläisistä asui Valkealan puolella varsinaisen tehdasalueen sijaitessa Jaalan puolella. Tehtaassa työskentelevien rakentamia omia asuinrakennuksia oli runsaasti myös Jaalan puolella.

Verlan osayleiskaavan alueella kulkee monta maisemallista ja kulttuurista kerrostumaa, joita ovat:

1. Rajaseutu
2. Koskimaisema
3. Myllytoiminta
4. Sahatoiminta
5. Tukinuitto ja muu tavarankuljetus
6. Pahvitehdas ja kanava
7. Voimalaitokset
8. Luonnonmaisema
9. Loma-asunnot
10. Puistomaisema ja puutarhat
11. Tiet ja polut
12. Urheilukentät ja uimarannat
13. Maatilat, pellot ja kyläasutus
14. Arkeologiset jäännökset: kalliomaalaukset ja todennäköiset esihistorialliset haudat

Tiestön muotoutuminen

Jo Ruotsin vallan aikana oli Verlankoskessa kahlaamo, mikä mahdollisti kulkemisen Ruotsin ja Venäjän välillä. Tukholman Valtionarkiston vuoden 1778 kartassa näkyy Verlankoski ja sen yli kulkenut ratsutie (Kartta 1.) Tämä ratsutie johti länteen Pyörylään ja itään harjujen poikki Hasulaan. Kartan perusteella nähdään, että Verlan kylän läpi kulkeva nykyinen tie nro 14570 ja Valkealan puolen rantatie noudattavat tätä vanhaa vuoden 1778 tieverkkoa, kun taas Nisuksentietä ei kartassa vielä ole. [7]

Tiestön sijainti ei ole käytännöllisesti katsoen muuttunut, mihin vaikuttavat varmasti myös seudun suuret korkeuserot: tien on noudatettava maastoon vakiintuneita reittejä. Verlan pääsisäänkäynti on toiminut perinteisesti Valkealan suunnalta (Kuva 5. Tulo Verlaan Valkealan puolelta).

5. Tulo Verlaan Valkealan puolelta.

Nisuksentie oli vielä 1900-luvun alkupuolella kapea kärrytie.[8] Tämä kapea tie ulottui kalliomaalausta vastapäätä olevalla rannalla eteenpäin nyt inventoitavan alueen ulkopuolella. Kyläläisten kertoman mukaan tien pintaa on vähitellen nostettu noin yhden metrin verran suhteessa 1960-luvun tilanteeseen. Samoin kuin Valkealaan menevä tie on tämäkin sorapäällysteinen toisin kuin asfaltilla päällystetty Verlan kylätie. Tiet ovat leveämpiä kuin hevosten aikaan, eikä ojitus ollut ennen niin syvä kuin nyt.

6. Nippu-uittorata.

Tehdasmiljöön läpi on kuljetettu puutavaraa useita erilaisia kulkureittejä vedessä ja maitse. Yksi näistä oli kiskoja pitkin kulkeva nippu-uittorata, jota pitkin tukit rahdattiin kärryissä kannaksen yli (6. Nippu-uittorata). Tämän harvinaislaatuisen radan kulku on katkaistu pysäköintipaikan tieltä siten, että yläjuoksulla vain radan alku on jäänyt näkyviin. Toisella puolella kannasta rata päättyy veteen. Kuljetettaessa puuta nippu-uittoradalla suljettiin

tehtaan edustalla sillalle vievä tie kahdella puomilla. On epäselvää, rakennettiinko nämä puomit vasta 1964 jolloin nippu-uitto alkoi, vai jo aikaisemmin, sillä täytyihän tehtaaseen kuljettaa tukit omaa rataansa pitkin, joka kulki rannan suuntaisesti. Sittemmin nämä puomit on otettu pois liikenteen sujuvuuden varmistamiseksi, mutta niitä kannattaneet telineet ovat jäljellä, vaikkakin ruosteisina (7. Puominkannatin).

7. Puominkannatin.

Koskimaiseman muotoutuminen

Vuodelta 1748 on säilynyt kuvaus Verlankoskesta, jossa toimi ankeriaiden kalastuspaikka ja kaksi myllyä siten, että yksi oli joen kummallakin puolella. Ankeriaspato oli ylempänä koskessa, ja sen putouskorkeus oli vain noin 60 cm. Kummallakin myllyllä oli n. 10 m pitkä pato, joiden putouskorkeus oli silloin n. kolme ja puoli metriä.[9] Koskimaisema valjastettiin tukinuittoon rakentamalla veteen puiset tukirakenteet ja kosken kohdalle uittoränni, jota pitkin tukit ohjattiin omalle uomalleen.

Nykyistä koskimaisemaa päivittävät Valkealan puoleisella rannalla uusi sähkölaitos, joka valmistui 1995 ja joka on pyritty sopeuttamaan vastarannan tehdasmiljööseen niin kokonsa kuin tiilipintansakin ansiosta. Sähkölaitoksen seinän vierustalle on nostettu esille vanha myllynkivi. Nykyaikaa edustavat uusi patorakenne luukkuineen, uusi puurakenteinen sauna sekä pensasistutuksilla päällystetyt aallonmurtajat (8. Ilmakuva). Kanavan molemmin puolin näkyvät matalan veden aikana kivillä taitavasti padotut seinämät.

8. Ilmakuva, oikealla aallonmurtajat. Verlan tehtaan arkisto.

Osayleiskaavan alueeseen kuuluu myös Parikansalmi, jossa ennen virtasi koski. Parikankoski on rapattu, ja rappausjätettä on lisätty salmen molemminpuolisille kannaksille. Nykyään siellä käyvät harrastajasukeltajat. Verlan koskimaisema on muuttunut täydellisesti ensin myllyvaiheesta sahatoimintaan, teolliseen pahvintuottoon ja tukinuittoon, jotka ovat nyt kaikki historiaa, sekä viimeksi sähköntuottovaiheeseen, joka jatkuu edelleen.

Uitto- ja sahaympäristön synty ja muotoutuminen

Viimeistään vuonna 1909 toimi Verlan Valkealanpuoleisen myllyn yhteydessä vielä sirkkelisaha.[10] Sahatoiminta ja puutavarankuljetus ovat kuuluneet Verlan tehtaan toimintoihin vielä tehtaan lakkauttamisen jälkeenkin, jolloin rakennettiin nippu-uittorata. Vuodesta 1964 alkaen pystyttiin tukkeja siirtämään myös vetämällä nippukuormat kuljetusvaunulla kiskoja pitkin niemen yli kosken yläjuoksulta alajuoksulle. Kuljetusjärjestelmään kuului kiskojen lisäksi tukinkuljetusvaunun konehuone. Vielä 1970-luvun alkupuolella oli nippu-uitto osa Verlan arkipäivää.

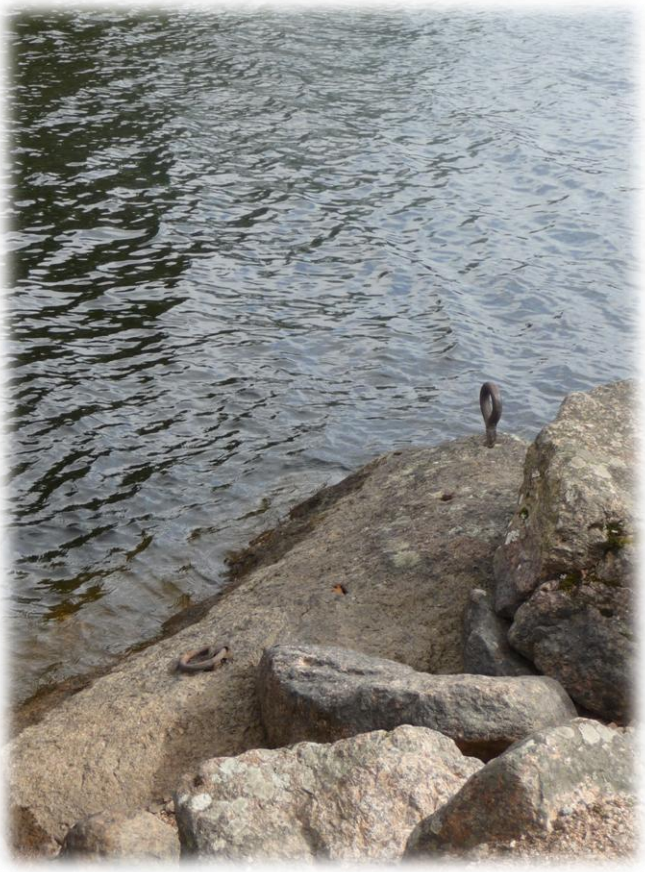
Puuraaka-aineen tarve oli tehtaalla lähes loputon. Verlan tehtaassa tarvittiin puuta sekä raaka-aineeksi että lämmitykseen. Pahvikuivaamon uuneja lämmitettiin haloilla ja hiomapuiden kuorimajätteillä. Alkuaikoina kaikki polttopuut kuljetettiin uittamalla ja nostettiin ylös kosken alapuolella, jossa kuivaamon edustalla sijaitsi halkotarha. Sittemmin sahatoiminnat muuttivat Verlankosken keskeltä myllyn yhteydestä tehdasalueen reunaan lähelle kylän keskustaa.

Valkealan puolella sen kallion yläpuolella, jossa esihistoriallinen maalaus on, oli uittomiesten yöpymis- ja ruokailupaikka, joka valmistui 1900-luvun alkupuolella. Uittoympäristö rakentui kosken ylä- että alajuoksulle siten, että tukkimiesten käytössä olevat rakenteet, uittoränni ja siihen liittyvät tukisillat, kulkivat vedessä rannansuuntaisesti (9. Talvimaisema kosken yläjuoksulta vuoden 1926 jälkeen). Kuvassa rannalla oikealla näkyvä rakennus on joko sepän paja tai sauna eli pesutupa (Liite II, Kadonneet rakennukset). Taustalla oikealla häämöttää johtajan asunto eli Patruunan pytinki.

9. Talvimaisema kosken yläjuoksulta 1926 jälkeen. Verlan tehtaan arkisto.

Metalliset kiviin kiinnitetyt koukut ja renkaat todistavat, että uittorakenteita on ollut molemmilla rannoilla (10 a. Uittorakenteiden jäännöksiä, 10 b. Tukkeja veden alla). Tukkien kuljetukset tehtaaseen päätyivät yläjuoksun puoleiselle laanille eli nykyisen pysäköintipaikan kohdalle, jossa oli rakennuskantaa ja josta kapeat kiskot johtivat tehtaan kuorimoon. Näitä kiskoja pitkin työnnettiin tehtaaseen hiottavaksi tarkoitetut puut. Nämä ja alueen muut kiskot näkyvät Verlan tehdasaluetta esittävissä vanhoissa kartoissa alkaen 1800-luvun lopulta. Valkealanpuoleinen venevalkama on entisellä paikallaan.

10 a. Uittorakenteiden jäännöksiä.

10 b. Tukkeja veden alla.

Verlan tehdasympäristön muotoutuminen

Jo 1700-luku oli Kymenlaaksossa sahamyllyjen kukoistuskautta. Verlan puuhiomo ei ollut ensimmäinen teollisuuslaitos näillä tienoin, mutta tuotantonsa ja tekniikkansa puolesta se edusti aivan uudenlaista teollisuutta. Suomessa toimi 1870-luvun puolivälissä kaksitoista juuri perustettua hiomoa. Näistä pienin oli Verlan hiomo.[11]

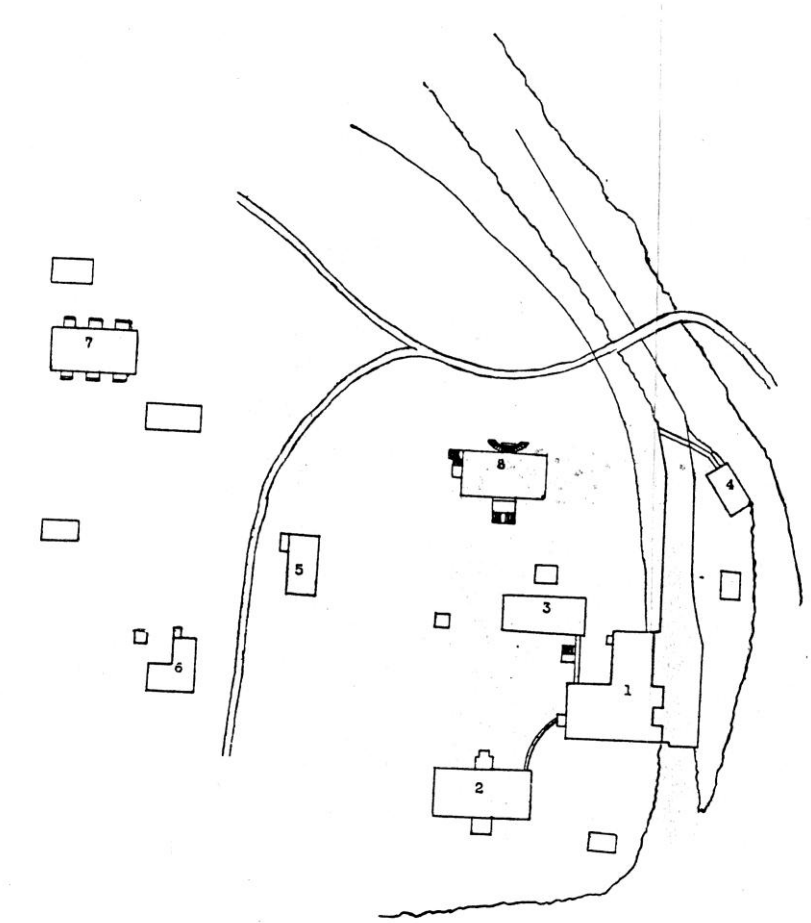
Kymijoen vesistöstä kehittyi 1800-luvun loppupuolella Pohjoismaiden suurin puutavaran hankinta-alue. Tähän vaikutti Kotkan kehittyminen merkittäväksi sahakeskukseksi 1860-luvun lopulla. Ensimmäiset höyrysahat, puuhiomot ja paperitehtaat perustettiin 1800-luvun puolenvälin tienoilla. Ensimmäinen puuhiomo oli perustettu jo 1859 Viipurin maalaiskunnan Kintereenkoskeen. Muutamaa vuotta myöhemmin, 1866, tällainen perustettiin Tammerkosken alaputoukselle, Mänttään ja Nokiankoskelle 1869, Kyröskoskelle 1871, Tammerkosken yläputouksen lähelle sekä Valkeakoskelle 1872. Vain Valkeakoskella aloitettiin samanaikaisesti paperinvalmistus puuhiokkeen kanssa.[12]

Verlassakin aloitti pieni ja vaatimaton puuhiomo 1872.[13] Sen perusti oululainen insinööri Hugo Neuman, joka eli 1847 - 1906. Samoihin aikoihin aloittivat tuotantonsa Kymijoen partaalla suuryhtiöiksi kehittyneet Inkeroisten tehdas 1872, Kuusankosken tehdas aloitti tuotantonsa vuonna 1873 ja Kymintehdas 1874. Ilmeisesti opiskeluaikanaan Sveitsissä Neuman oli saanut kuulla uudesta keksinnöstä, hiomakoneesta, jonka avulla saatiin pahvin valmistukseen sopivaa massaa puuta hiertämällä. Neuman palasi Suomeen 1870 rakentamaan Riihimäen - Pietarin rautatietä työn ollessa loppuvaiheessaan, ja kun hänelle tarjoutui mahdollisuus Jaalan Verlan kosken partaalla olevan tullijauhomyllyn ostoon, hän osti sen ja perusti hiomon. Paikka oli syrjäinen ikimuistoisista ajoista peräisin oleva myllypaikka, jossa oli neljän talon kotitarvemyllyt. Kosken toisella puolella oli Selänpään kylän talollisilla omat myllynsä ja koskiosuutensa. Vuonna 1870 valmistuneelle Riihimäen - Pietarin rautatielle oli matkaa Verlasta runsas kolmekymmentä kilometriä.

Verlan ensimmäinen hiomorakennus rakennettiin kosken alajuoksulle samaan paikkaan, jossa se nytkin on. Neuman hankki yritykseensä turbiinin sekä 50 hevosvoiman hiomakoneen. Tuotannon vähyyden, vaikeiden kuljetusolosuhteiden ja Venäjällä tapahtuneen hiokemassan hinnanromahduksen jälkeen hiomo jouduttiin kuitenkin lopettamaan jo parin vuoden kuluttua keväällä 1874. Neumanin yrityksestä ei ole säilynyt asiakirjoja, ei piirroksia rakennuksista eikä valokuvia. Rakennukset tuhoutuivat perustuksiaan myöten tulipalossa 1876. Tulipalosta säästyi ainoastaan talli ja karjarakennukset.[14]

Tiedetään kuitenkin, että Neuman oli perustanut yrityksensä vanhaan myllyrakennukseen, jonka hän laajensi hiomoksi, ja hiokearkkien kuivaamon vanhan riiheen, joka siirrettiin Verlaan Selänpään kylästä. [15] Voidaan siis päätellä, että Verlan vanhin rakennus rajavartijan tuvan (Lipun torppa) lisäksi oli tämä vanha mylly ja sinne siirretty riihi. Vaikka Neumanin hiomo tuhoutui ja hän itse palasi rautateiden palvelukseen, kertoo tämäkin lyhyeksi jäänyt yritys osaltaan Verlankosken maantieteellisestä merkityksestä ja sen haasteesta Suomen teollisuushistoriassa.

Mutta 1880-luvun alussa alkoi vilkas rakennustoiminta tehtaan uudelleen käynnistämiseksi. Karttapiirustus esittää Verlan tehdasaluetta 1880-luvun lopulla.[16] Kuvassa näkyvät tehtaan ja kuivaamon sijainti, sekä niitä yhdistäneet raiteet. Työläiskasarmi ja talli sijaitsevat kauempana (11. Kartta 1880-luvun lopulta).

Verlan puuhiomo ja pahvitehdas (1880-luvun lopulla).
1. Hiomo. 2. Kuivaamo. 3. Makasiini. 4. Mylly. 5. Raaka-aineiden varasto.
6. Talli. 7. Työväenasuntoja. 8. Isännöitsijän asunto.

11. Verla 1880-luvun lopulla. Lähde: Hoving Victor, Kymin Osakeyhtiö 1872 - 1947. Osa I, 1947.

Verlan tehtaan säilyneet tiilirakennukset on rakennettu 1890-luvulla. Kuusankosken tehtaan itävaltalaissyntyinen paperimestari Gottlieb Kreidl osti 1881 Neumanilta Verlan myllytontin koskiosuuksineen sekä tulipalossa vaurioituneen turbiinin. Kreidlin yhtiökumppaneiksi tulivat Kymintehtaan paperimestari Louis Haenel ja saksalaissyntyinen konsuli Wilhelm Dippell Viipurista.[17] Syntyi avoin yhtiö, Handelsbolaget Werla Träsliperi och Pappfabrik, joka alkoi tehdä puuhioketta ja pahvia Verlankosken rannalla. Wihelm Dippell muutti avoimen yhtiön osakeyhtiöksi 1906.[18] Verlan tehtaan tuotantoprosessi noudatti 1800-luvun loppupuolella yleistä menetelmää. Siellä käytettiin jo Neumanin aikana 1870-luvulla Kellerin ja Voelterin kehittämää menetelmää puuhiokkeen valmistamiseksi.[19]

1890-luku muutti Verlan tehdasympäristön puisesta tiilirakennusvoittoiseksi. Kuivaamo on vuodelta 1893 ja varsinainen pahvitehdas vuodelta 1895. Tiilisen tehdasympäristön

suunnitteli suurimmaksi osaksi Wilhelm Dippellin veli, arkkitehti Carl Edvard (Edouard) Dippell, joka eli vuosina 1855 - 1912. Carl Edvard Dippell opiskeli Hannoverin Polyteknisessä korkeakoulussa ja valmistui arkkitehdiksi vuonna 1876.[20] Kiillottamon suunnitteli Dippellin arkkitehtuuria mukaillen rakennusmestari Viktor Haimi vasta 1928 ja se rakennettiin 1929. Verlan tehdasympäristön säilyneet tiilirakennukset, kuivaamo ja varsinainen pahvitehdas, ovat siis pääpiirteissään 1890-luvulta; tosin kuorimon julkisivut on uudelleenrakennettu. Kuorimo, johon kiillottamokin kuului, paloi ylärakenteidensa osalta 1952. Tuhoutuneet julkisivut entisöitiin 1970.[21]

Osakeyhtiö Kissakoski osti Verlan hiomon ja pahvitehtaan syksyllä 1920. Lopulta Kymiyhtiö osti sekä Kissakosken että Verlan, mutta ne säilytettiin itsenäisinä yhtiöinä kuten Halla ja Juantehdas eli Strömsdal. Verlan tuotteet kävivät hyvin kaupaksi, vaikka ne valmistettiinkin vanhoilla koneilla, aina 1960-luvulle saakka, jolloin tehdas lakkautettiin.[22]

Verlan tehdasrakennuksen tiiliarkkitehtuuri on hillityllä tavalla koristeellista, juhlallista ja leikkisääkin samaan aikaan (Kuvat 12-17). Tehdas rakennettiin Kupittaan tiilistä. Tyylisuuntaukseen kuuluu eri kerrosten vaakasuora jaottelu, nurkkien ja räystäiden korostaminen tiilikoristein, vertikaaliset ulkonemat ja seinäkomerot, tiilikoristeiset päädyt ja pieniä torneja muistuttavat rakennelmat kulmissa ja katoilla. Kokonaisuuden kruunaavat vielä metalliset koristeet ja kattoratsastajat tornimaisten rakennelmien huipuilla, ja koristeellisiksi työstetyt ovien saranat. Tämä tehdasympäristölle ominainen rakennustapa omaksuttiin Verlaan lähinnä englantilaisesta ja saksalaisesta teollisuusarkkitehtuurista.

12. Verlan pahvitehdas (F 1), rakennettu 1895.

13. Verlan pahvitehdas (F 1) kuorimon puolelta.

14. Verlan tehdas kanavalta katsottuna, edessä sähkölaitos vuodelta 1923.

15. Kuivaamon ja jälkikäsittelyn välinen tehtaaseen johtava käytävä.

16. Kuivaamo vuodelta 1893.

17. Tehtaan pihaa.

Verlan Jaalanpuoleisen kylän muotoutuminen

Jaalanpuoleinen peltomaisema aina Parikansalmelle asti on ollut suurelta osin viljelyksessä viimeistään 1830-luvun alusta, mikä näkyy vanhoista jakokartoista (Kartat 19-20). [23] Nestor ja Anton Puolakka ovat omistaneet laajoja maa-alueita kylätien molemmin puolin. Sittemmin unohtunut Prinssilän tontti näkyy Verlantien itäpuolella. [24] Kylätien sijainti ei ole käytännössä muuttunut näistä ajoista.

Vanhat Verlan kylän talot ovat olleet pieniä hirsirakenteisia tuparakennuksia.[25] Asuinrakennukset ja lukuisat ulkorakennukset on sijoitettu maastoon siten, että ympäristö on muodostunut vaihtelevaksi kyläkokonaisuudeksi. Pihaympäristöihin kuului asuinrakennusten lisäksi ulkorakennuksia, jotka rajaavat piha-alueita. Kylällä oli tapana pitää sikoja ja jopa lehmiä, ja karjarakennuksia on säilynyt. Pihamailla kasvatettiin marjapensaita ja omenapuita.

Jaalanpuoleinen kylä muodosti oman kokonaisuutensa. Monien säilyneiden rakennusten vanhin osa on peräisin 1800-luvulta. Asuinrakennuksia on laajennettu 1900-luvun alkupuolella lautarakenteisilla osilla nykyiseen asuunsa. Kokkokallion rinnemaastoon kylätien toiselle puolelle rakennetut työläisasunnot ovat keskittyneet teollisuuslaitoksen lähellä olevalle mäelle, mikä oli tyypillistä Kymijoen teollisuusyhdyskunnissa. Kokkokallion rinteen työläisasutukseen kuuluvat rakennukset ovat pääasiassa peräisin 1900-luvun alkupuolelta. Asuinrakennusten väritykset vaihtelevat, kun taas ulkorakennukset ovat lähes poikkeuksetta punamullattuja valkoisin nurkkalaudoin. Nykyisen tien ja rannan välisellä kaistalla oli 1900-luvun alkupuolella vielä asukkaiden saunoja, vajoja ja laitureita.

Verla on ollut samalla muidenkin kylien kaupallinen keskus, jonne tultiin kauempaakin ostoksille. Vastapäätä tien toisella puolella sijaitseva Werlan kyläkauppa on kylän liikerakennuksista vanhin. Rakennuksen vanhimmat osat ovat 1800-luvulta ja sen sisätiloissa on vuosisadan vaihteelle tunnusomaisia ratkaisuja. Nykyinen ulkoasu, joka edustaa 1900-luvun klassisismia, on 1930-luvulta. Entinen osuuskauppa Kyminmaa on laajennettu 1800-luvulta peräisin olevasta asuinrakennuksesta. Useasti laajennetussa taitekattoisessa rakennuksessa on vielä jäljellä 1920- ja 1930-luvuille tunnusomaisia piirteitä.[26] Suhteessa näihin kahteen vanhempaan muodosti funktionalismin henkeen rakennettu Saaren kauppa tien vastapäisellä puolella aikanaan modernin liiketilan. Kokonaisuutta täydensi myös nykyisen pysäköintipaikan nurkalla sijainnut lippakioski.

Verlan Valkealanpuoleisen kylän muotoutuminen

Tehdas osti 1896 Valkealan puolelta Ojaselan tilan, jolloin se sai omistukseensa kosken itärannan lukuunottamatta selänpääläisten myllytonttia. Myllykeskus muodosti vanhimman osan kyläympäristöä, mutta se ei ole säilynyt niinkään hyvin kuin työläismökit (18. Historiallista myllymiljöötä, etualalla uittoränni). Tämän jälkeen tehdasasutus keskittyi Valkealan puoleiselle harjualueelle. 1890-luvun lopussa tehtaan omistukseen siirtyi myös Verlan kylälle tyypillisiä pieniä mökkejä. Rakennukset muodostuivat kolmenlaisista työväen asunnoista: ylempien toimihenkilöiden tilavammista rakennuksista, työläisten yhden perheen

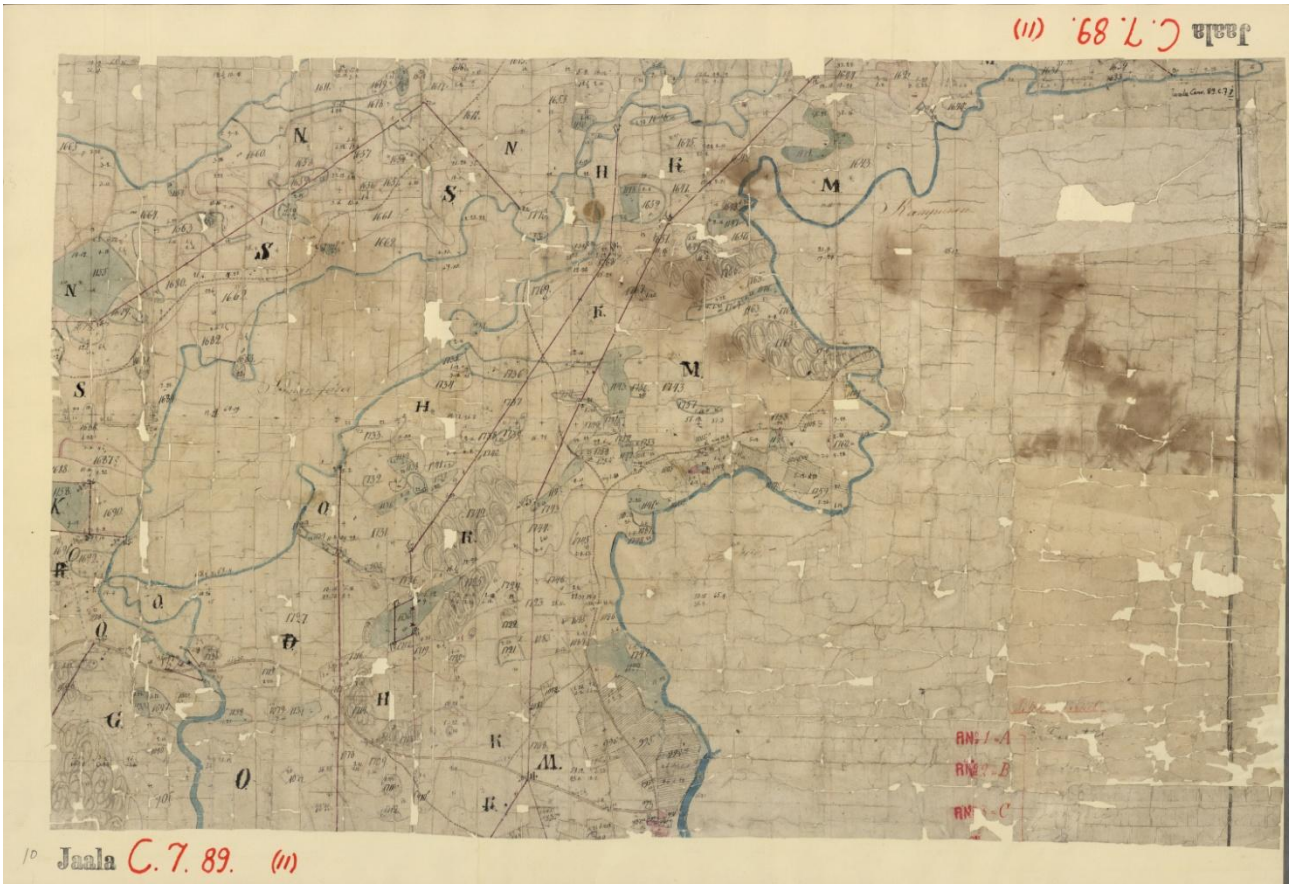
mökeistä sekä suuremmista asuntokasarmeista. Myös rakennusten ulkoväritys kertoo sosiaalisesta rakenteesta. Yleensä, vaikkei suinkaan aina, olivat virkamiestalot väreiltään vaaleita, työläisasunnot punamullalla maalattuja, kun taas työläiskasarmien väritys on vaihdellut.

Tehdastoiminnan loputtua alettiin tutkia paikan sopivuutta virkistyskäyttöön, ja 1967 perustettiin Kymin yhtiön työntekijöille oma lomakylä.[27] Lomamökkejä on rakennettu myöhemmin Hirsniemeen maailmanperintöalueen suojavyöhykkeelle. Yksityisiä vapaa-ajan asuntoja on rakennettu sen ulkopuolelle.

18. Myllymiljöö, etualalla uittoränni.

Sahan etelä- ja lounaispuolelle sijoittuvan viljelyalueen sekä tieympäristön kulttuurimaisemallinen arvo, historialliset maisematekijät ja näkymät

Kartta 19 a. Jaala C.7.89. (11). Verlan sahan ympäristö vuosina 1830-33. Alhaalla edellisen detalji. Kaakkois-Suomen Maanmittaustoimisto.

Jo vuonna 1778 piirretystä kartasta näkyy, että Verlan sahan etelän- ja lounaanpuoleinen alue on ollut rakentamaton. Ainoat karttaan merkityt rakennukset ovat kosken rannalla: Jaalan- ja Valkealan puolen myllyt ja identifioimaton rakennus Valkealan puolen rannalla lähellä kalliomaalausta. Länsipuoli eli järven vasen ranta kuului tuolloin Ruotsille, itäpuoli Venäjälle. Karttaan on merkitty kosken poikki kulkenut ratsutie, joka vie länteen Pyörylään, ja itään Hasulaan. Lisäksi nykyisen sahan lounaispuolella kulki suora yhteys, kapea tie tai polku, päätiestä Parikansalmen rantaan. Tämä reitti risteytyi toisen, suunnilleen Kokkokallion alapuolelta lähtevän kanssa sillä kohdalla, jossa saha nyt sijaitsee. Tämä toinenkin kulkureitti jakautui puolestaan kahtia johtaen toisaalla Parikansalmen rantaan, toisaalla sahan rantaan.

Kartasta päätellen näiden kulkureittien väliin jäi viljeltyä niittyä tai peltomaata. Samoin Verlan sahan lounaanpuoleinen alue näyttää olleen raivattu joko niityksi tai pelloksi jo tuolloin. Tien varressa ei näy vielä 1700-luvun lopulla rakennuksia, ei myöskään kymmenen vuotta nuoremmassa kartassa vuodelta 1788 (Kartta 2) jossa tienvarsi näkyy vain nykyisen kylän ympäristön kohdalta.

Tieympäristön muutokset Verlassa ovat myöhemminkin olleet rakenteellisia enemmän kuin maisemallisia, eli tiet ovat kulkeneet vakiintuneita reittejään, mutta niitä on levennetty ja korjattu. Verlan sahan etelän- ja lounaanpuoleinen alue näyttää olleen jatkuvasti viljeltynä. Maa-alueen kulttuurihistoriallinen merkitys tulee esille siinä, että se edustaa maanviljelyelinkeinon jatkuvuutta ja ympäristön muuttumattomuutta Verlassa.

Kartta nro 19 esittää vuosien 1830-33 tilannetta. Siinä sahan etelä- ja lounaispuoleinen alue on viljeltyä. Sama näkyy vuoden 1849 kartasta, joka esittää samoin vuosia 1830-32 (Kartta 20.) Näistä vanhoista kartoista voi päätellä, että sahan etelän ja lounaanpuoleinen alue on ollut viljeltynä mahdollisesti jo 1700-luvun lopulla, mutta varmasti 1800-luvun alussa.

19.b. Edellisen detalji. Kaakkois-Suomen Maanmittaustoimisto.

Muutokset koskevat etupäässä peltomaiden ositusta. Isojako tehtiin 1846. Kulttuurisesti maisemassa ei ole tapahtunut suuria muutoksia. Tiedetään, että alueella viljeltiin myös pellavaa.[28]

Verlan sahan alueen uudemman ajan maanviljelystä kertovat omalta osaltaan romahtamaisillaan oleva puimala ja 1960-luvun viljankuivaamo aivan sahan tuntumassa (kuvat 212 ja 213).

20. Kartta vuodelta 1849. Kaakkois-Suomen Maanmittauslaitos.

INVENTOINTI

Arvoluokituksen kuvaus

Tässä inventoinnissa käytetään rakennusten ja rakennelmien arvoluokituksessa Museoviraston rakennushistorian osaston suosittelemaa luokituskäytäntöä. Kohteita on arvotettu rakennushistoriallisin, historiallisin ja maisemallisin perustein. Rakennushistorialliset arvot liittyvät kohteen arkkitehtuuriin ja sen rakentamisen historiaan kuten suunnitteluun, rakentamiseen ja muutostöihin. Historialliset ja varsinkin paikallishistorialliset arvot kertovat kohteen mahdollisuudesta ilmentää alueensa historiaa. Maisemalliset arvot liittyvät kohteen sijoittumiseen ympäristöönsä.

Arvotuksen ohella kohteet on luokiteltu kolmeen luokkaan:

A - suojeltava kohde

B – harkinnanvaraisesti suojeltava kohde

C - kohde voidaan jättää suojelun ulkopuolelle.

Käytännössä A-merkintä viittaa sr-kaavamerkintään ja B-merkintä /s-kaavamerkintään.

A/B/C -luokituksen, jossa mainitaan myös suojelutavoitteet, on siten tarkoitus ilmaista, mitkä kohteet pelkästään paikallishistoriallisin, kulttuurihistoriallisin, maisemallisin tai muun vastaavan perustelun mukaan ovat kohteita, jotka olisivat suojelun arvoisia. Kaavallinen suojelu ja siihen liittyvä intressivertailu jää mahdolliseen varsinaiseen kaavoitustyöhön ja päätöksentekoon. On huomattava, että vaikkakin C-luokituksen kohdalla todetaan, että ko. kohde voidaan jättää suojelun ulkopuolelle, ei luokitus silti tarkoita, että kohde olisi arvoton.

LIITTEET:

1. Nykytilakartta. Karttanumerot ovat inventoinnissa kohteiden yhteydessä suluissa.
2. Kadonneet rakennukset.

UNESCON MAAILMANPERINTÖALUE

Kanava ja pato (1)

Arvoluokitus: A. Rakennelmiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta.

Mylly- ja voimalaitosalue on Verlan vanhinta ihmisen muovaamaa ympäristöä historialliselta ajalta. Verlankoskea muokattiin jo ennen teollisuuslaitosten syntymistä vuosina 1831 – 34, ja 1863. Kanavan seinämät on tuettu taidokkaasti ja hallitusti suurilla hakatuilla kivenlohkareilla. Insinööritoimisto Alfred A. Palmberg, joka suunnitteli toteutetun padon, suoritti kosken perkauksen vuosina 1926 ja 1927. Jo 1920 yhtiö oli antanut uuden säännöstelypadon suunnittelun tehtäväksi mikkeliläiselle maanmittausinsinöörille Jalo Tolvaselle, joka joulukuussa 1920 sai valmiiksi ehdotuksensa. Lokakuussa 1921 yhtiö kuitenkin päätti, että säännöstelypato toteutettaisiin insinööritoimisto Alfred A. Palmbergin ehdotuksen mukaisesti. Paikalla pidettiin katselmus ja 19.12.1922 saatiin maaherralta lupa padon rakentamiseen. Heti tämän jälkeen aloitettiin uuden säännöstelypadon ja tukkirännin rakentaminen. Insinööritoimisto Alfred. A. Palmbergin urakka kesti vuoteen 1927. Sittemmin patojärjestelyjä on uusittu uuden voimalaitoksen rakentamisen yhteydessä 1990-luvun alussa (Kuvat 21. Patorakennelmat ja 22. Pato, Vähä-Selänpään mylly ja voimalaitoksen kanava).

21. Patorakennelmat.

22. Pato, Vähä-Selänpään mylly ja voimalaitoksen kanava.

Myllyt (10, D1 ja Vähä-Selänpään mylly)

Jaalan puolen mylly eli jauhomylly (D 1) ja ruuhi (2)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen ja ruuhirakennelmaan liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Vuonna 1913 rakennettiin koskessa olevaan saareen jauhomylly, joka tunnetaan Jaalan puolen myllynä. Siihen asennettiin 35 hevosvoiman turbiini. Kosken partaalla ollut mylly jäi pois käytöstä 1952, kun myllytoiminta siirrettiin 1903 valmistuneen makasiinirakennuksen (M2) toiseen päähän. Myllyn koneisto siirrettiin sinne Ojaselan tilalta [29], jonka yhtiö tuolloin omisti.[30] Nykyinen myllyrakennus ja siihen johtava katettu ruuhi ovat edellisen myllyn paikalla, kun taas sitä edeltävät myllyt ovat sijainneet tämän läheisyydessä.[31]

Nykyään Jaalan puolen myllyrakennus on punaiseksi maalattu vaakalaudoitettu kaksikerroksinen puurakennus, joka seisoo hakatuista kivenlohkareista kootun perustuksen päällä. Sen ikkunat ovat Verlalle tyypilliset, pieniruutuiset ja ikkunanpielet valkoiset (Jaalan puolen mylly). Vielä 1976 otetussa valokuvassa näkyy Jaalanpuolen myllyyn vienyt erillinen silta, nyt täysin kadonnut tie myllyyn.[32] Tämäntapainen silta näkyy jo vuoden 1890 kartassa, samoin kuin silloisen myllyrakennuksen hieman vinkkelimuotoon mutkitellut ränni.[33] Myllyn (nro 10) yhteydessä toimi sirkkelisaha. Tästä kaakkoon samalla saarella oli myllärin asuinrakennus joka on merkitty vuosien 1890,1903 ja 1908 karttoihin.

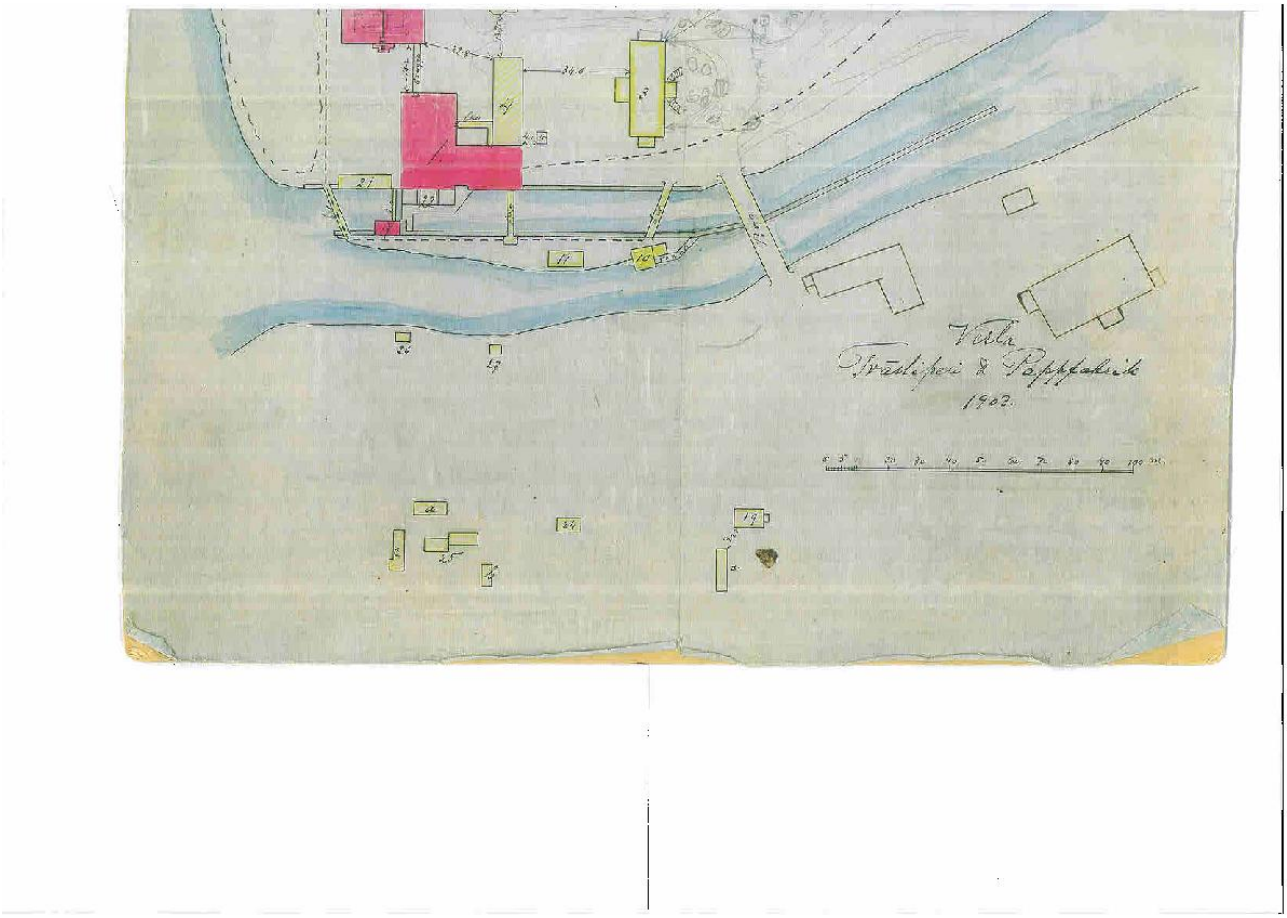
23. Jaalan puolen mylly.

Verlankoski on ollut perinteisesti myllypaikkana niin kauan kuin muistetaan. Tietoa siitä, milloin vuonna 1748 mainitut kaksi myllyä, pyöryläläisten ja selänpääläisten, olisi rakennettu, ei käy ilmi. Maanmittaushallituksen kartat vuosilta 1773 ja 1774 ovat luultavasti ensimmäiset karttakuvat, joissa myllyjen sijainnit on esitetty. Myllytoiminta jatkui tehtaan vieressä sekä Jaalan että Valkealan puolella.

Selänpään mylly (3)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä paikallishistoriallisia arvoja. Se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta ja säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Nykyinen Selänpään myllyrakennus toimi sähköllä. Rakennus perustui lähinnä Hankkijan 1950-luvun tyyppipiirustuksiin (22. Pato, Selänpään mylly ja voimalaitoksen kanava). Myllyrakennus näkyy sähkölaitoksen takana (25. Koneasemarakennus, 1995). Rakennuksen ja tontin omistaa Selänpään jakokunta. Myllyn takana on uusi saunarakennus, ja sen takana pieni vaja (27. Sähkölaitosalueen uusi sauna ja vaja). Nämä punaiset puurakennukset on suhteutettu vanhaan työläismökkiarkkitehtuuriin. Hevoset jätettiin Selänpään myllyssä asioinnin ajaksi tien alapuolelle myllyn edessä olevalle penkereelle, jossa niitä ruokittiin.

24. Verlan mylly- ja tehdasalue vuonna 1903. Jauhomylly ja sen ränni (10) ja myllärin asunto (11).

Valokuvien mukaan Vähä-Selänpään vanha mylly oli pärekatolla varustettu hirsirakennus, joka sijaitsi tornimaisen muuntajan vieressä. Selänpääläisten myllyä ei näy vanhemmissa kartoissa, mutta se löytyy 1930-luvun valokuvista.[34] Toisesta ovesta vietiin jyväsäkit sisään, ja toisesta jauhosäkit ulos. Myllyn vieressä oikealla oleva torni kuului sähkölaitokseen (18. Myllymiljöö, ei vuosilukua). Valkealan puolelle jäävät myös tien toiselle puolelle entinen Selänpään myllärin asuinrakennus, joka on todennäköisesti rakennettu jo 1890-luvulla (84,85. Selänpään myllärin asuinrakennus). Nykyään siinä on tehdasmuseon henkilökunnan toimisto- ja sosiaalitiloja. Sen pihapiiriin kuuluvat maakellari, ulkorakennus, kaivo ja uusimpana grillikatos vuodelta 1987.

25. Koneasemarakennus, 1995. Takana entinen Selänpään mylly 1950-luvulta.

Sauna (D2) (4)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja osana maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Tehtaan sauna, jossa saunoivat tehtaan ylemmät toimihenkilöt eli ”herrat”, sijaitsee Myllysaaressa kanava-altaan ja jokiuoman välissä. Se on todennäköisesti 1920-luvulta. Punainen pieniruutuisin ikkunoin varustettu entinen sauna edustaa tehtaan rakennusmestareitten omaksumaa, heille tyypillistä rakennustapaa (26. Koskimaisema 2010).

Vanhat työläissaunat ovat Verlasta muuten hävinneet. Vielä 1964 Verlan tehdas omisti Valkealan puolella kolme hirrestä rakennettua sauna- ja pesutuparakennusta. Näistä kaksi oli varattu työntekijöille ja yksi virkailijoille. Työläissaunoista yksi sijaitsi rakennuksen VB 6 lähellä nykyisen saunan paikalla, toinen Lotinanpellon (VB 12) rannassa.

26. Koskimaisema 2010. Etualalla vasemmalla sauna (D 2) 1920-luvulta, oikealla Jaalan puolen mylly ja sen ränni sekä tehtaan kanava ja tehdas. Takana voimalaitokset vuosilta 1923 ja 1954.

27-28. Sähkölaitosalueen uusi sauna ja vaja.

Sähkölaitosalueen uusi sauna ja vaja (5)

Arvoluokitus: C. Kohteitten arkkitehtuuri on sopeutettu hyvin lähiympäristöön ja sen rakennuksiin (27-28. Sähkölaitosalueen uusi sauna ja vaja).

Sauna ja sen takana oleva vaja sijaitsevat Selänpään jakotontilla, mutta ne ovat UPM-Kymmenen käytössä. Saunalle johtavat Valkealan puolelle niin tyypilliset puuportaat.

Voimalaitokset Jaalan puolella

Sähkö otettiin Verlassa käyttöön hyvin varhain. Jo 1889 asennettiin kanavan viereen turbiini ja pieni generaattori. Selänpään Sähkö Osakeyhtiö perustettiin 1914, mutta I maailmansodan takia sähkölaitos aloitti toimintansa vasta 1918. Tehtaan uudistusten yhteydessä muurattiin uusi rakennus sähkövoimalalle, ja koneisto siirrettiin sinne Voikkaan tehtailta. Tämä vuoden 1923 voimalaitos on pieni, mutta tyylikäs ja ryhdikäs tiilirakennus (26. Koskimaisema 2010).

Voimalaitos vuodelta 1923 (F3) (6)

Tehtaan uudistusten yhteydessä 1920-luvun alussa muurattiin sähkövoimalalle uusi rakennus. Koneistoksi tuli 300 hevosvoiman Briegleb-Hansen turbiini ja Siemens-Schuckert generaattori, jotka siirrettiin Voikkaan tehtailta. Koneistoa uusittiin 1930-luvulla. Tiilirakenteinen satulakattoinen rakennus valmistui vuonna 1923. [35]

Rakennuksen tiiliarkkitehtuuri on pyritty sopeuttamaan sen lähellä olevan tehtaan arkkitehtoniseen ilmeeseen. Vaikka tiiliseinät eivät ole yhtä koristeelliset kuin tehtaan ja kuivaamon julkisivut, on voimalaitoksessa suorakulmaisten ikkunoiden lisäksi kaarevia moniruutuisia ikkunoita. Katto on päällystetty tiilellä (29. Vuoden 1923 voimalaitos).

29. Vuoden 1923 voimalaitos etualalla.

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä historiallisia, kulttuurihistoriallisia ja rakennushistoriallisia arvoja. Se on osa suurempaa historiallista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on sopeutettu hyvin vanhempaan rakennuskantaan.

Voimalaitos vuodelta 1954 (7)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja. Se on keskeinen osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

30. Voimalaitos vuodelta 1954. Takana tehtaan kuorimon päätyä.

Sähkön kysynnän kasvaessa suunnitteli arkkitehti Arne Helander suuremman sähkövoimalan aivan tehdasrakennuksen kupeeseen, ja se otettiin käyttöönsä 1954.[36] Voimalaitoksen rakentaminen on ollut arkkitehdille suuri haaste, joka on otettu vastaan onnistuneesti. Muhkea voimalaitos ei häiritse esteettisten tehdasrakennusten harmoniaa, vaan sulautuu osaksi punatiiliarkkitehtuuria ja koskimaisemaa (30. Voimalaitos vuodelta 1954).

Vesivoimalaitoksen koneasemarakennus (8)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia arvoja. Se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on sopeutettu vanhempaan rakennuskantaan.

Selänpään Sähkö Oy:n laitokset siirtyivät 1971 Valkealan Sähkö Oy:lle. Kaikki Verlankosken voimalat tulivat 1989 Kouvolan Seudun Sähkö Oy:n omistukseen. Sekä vuosina 1918 että 1945 valmistuneet voimalaitokset on purettu.

Uusi Kouvolan seudun sähkö Oy:n vesivoimalaitoksen koneasemarakennus sijoitettiin Selänpään myllyn tontille vanhemman puurakenteisen sähkölaitoksen, jossa oli tornimainen muuntaja, paikalle. Uudisrakennuksen tuli olla punatiiliverhoiltu, mutta arkkitehtuuriltaan oman aikakautensa rakennus. Laitoksen tilavuus on 1650 m^3, ja sen on suunnitellut Matti Karjanoja.[37] Piirustukset hyväksyttiin 1994 ja voimala aloitti toimintansa syksyllä 1995. Ulkoasu on sopeutettu kohtalaisesti, joskaan ei yhtä onnistuneesti kuin vuoden 1954 voimalaitos tehdasympäristön arkkitehtuuriin. Ongelmaksi muodostui sekin, että vanhoja uittorakenteita ei voitu säilyttää edes osittain, vaikka Museovirasto sitä esitti. Uittoränni kuitenkin valokuvattiin, mutta Kouvolan Sähkö Oy:n 1.11.1993 antaman ilmoituksen mukaan uittolaitteiden säilyttäminen olisi ollut mahdotonta.

Koneasemarakennuksen pinta on punatiilestä, ja sen itäinen julkisivu on lisäksi jäsennelty omaperäisesti lasitiilillä. Pohjoissivua hallitsee koristeellinen musta teräsrakenne ja harvinaislaatuinen alaspäin vedetty kattorakenne on päällystetty mustalla kattohuovalla (25. Koneasemarakennus, 1995).

Tukinuitosta luopumisen ja voimalaitosten rakentamisen myötä muuttui Verlan koskimaiseman rakenne merkittävästi. Tämä käy ilmi myös piirustuksesta, jossa näkyy sähkölaitokselle erotettu alue. Vielä vuonna 1993 kanavan aallonmurtajia oli Valkealan puolella vain yksi, ja se seurasi melko tarkoin rantaviivaa.[38] Sittemmin kosken alajuoksulle on rakennettu kaksi istutuksilla peitettyä aallonmurtajaa, joista toinen erottaa sähkölaitoksen ja uimarannan toisistaan (8. Ilmakuva, aallonmurtajat).

Sillat

Betonisilta vuodelta 1926 (9)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä historiallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Kaksiaukkoinen betonisilta valmistui 1926. Sillan on suunnitellut Insinööritoimisto Alfred A. Palmbergin toimistossa Veli Huhtala. Se on Suomen ensimmäisiä betonisiltoja (31. Betonisilta vuodelta 1926 ja VB 2).[39] Vanhempi silta, joka näkyy vuoden 1903 kartassa, kulki täsmälleen

tämän sillan paikalla. Sillan Jaalanpuoleiseen päähän on jätetty vanhojen puukaiteiden alut ja alas rantaan johtavat puuportaat (32. Sillalta rantaan johtavat puuportaat). Patruunan pytingin veden otto tapahtui todennäköisesti tässä, varsinkin kun isännöitsijän asunnon yhteydessä ole säilynyt kaivoa.

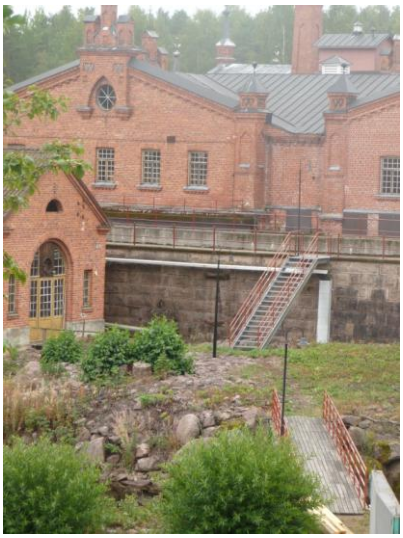
Nykyisen sillan puisen edeltäjän rakennusaika on avoin. Se näkyy valokuvassa, joka on noin vuodelta 1890 (61. Verlan vanha silta, Patruunan pytinki ja koulurakennus n. 1890). Samoin se näkyy tarkemmin ajoittamattomassa valokuvassa, jonka perusteella voidaan todeta, että se oli kapeahko puusilta.[40]

31. Betonisilta vuodelta 1926 ja asuinrakennus VB 2. Takana virkamiestalo VB 1.

32. Sillalta alas johtavat puuportaat ja kivilohkareilla padottua kanavan seinämää.

33. Voimalaitosalueen sillat.

Voimalaitosalueen sillat

Arvoluokitus: C. Kohteitten arkkitehtuuri on sopeutettu hyvin lähiympäristöön ja sen rakennuksiin.

Voimalaitosalueella yleisön pääsemättömissä on nykyään kaksi kävelysiltaa tai –portaikkoa patorakennelmien lisäksi henkilökunnan käytössä (33. Voimalaitosalueen sillat).

Verlan tehdasympäristö

Verlan tehdasympäristö on ollut ja on edelleen yksi maamme kauneimpia. UPM-Kymmene avasi Verlan tehdasmuseon 1972 ja se hyväksyttiin UNESCON maailmaperintökohteeksi 1996. Ympäristönä Verlan tehdasaluetta voidaan verrata Inkoon Fagervikin ja Pohjan Fiskarsin ruukkiyhdyskuntiin, vaikka nämä ovatkin tehdasyhteisöinä Verlaa vanhempia, luonteeltaan erilaisia ja arkkitehtuuriltaan erityylisiä.

Puurakenteinen vanha tehdasrakennus vuodelta 1882 oli käytössä vuoteen 1892. Tästä 1880-luvun tehtaasta on säilynyt valokuva Verlan tehdasmuseon arkistossa (34. Puurakenteinen tehdas). Kuvassa näkyy vasemmalla kuivaamo, oikealla päärakennus. Sen edustalla erottuu puisia vesirännejä, joita pitkin vesi johdettiin tehtaaseen. Vasemmalla näkyy väkipyörä, jonka avulla puutavaraa nostettiin silloiseen tehtaaseen.

34. Verlan puurakenteinen pahvitehdas, rakennettu 1882. Verlan tehtaan arkisto.

Vanha puutehdas oli kaksikerroksinen, ja lisäksi siinä oli ullakko. Ikkunat olivat korkeat ja pieniruutuiset. Kuvassa näkyvä kuorimo oli valmistunut jo 1882. Tämä kuorimo (oikealla) sijaitsi kauempana hiomorakennuksesta, ja niitä yhdistivät kiskot. Suunnilleen nykyisen kiillottamon kohdalla oli makasiini, jonne myös oli kulkureitti tehtaasta. Kartassa 1880-luvulta makasiinin numero on 3 (Kuva 11), ja vuoden 1903 kartassa 4 (Kuva 24).

Tehdas (F1) (10)

Arvoluokitus: A. Tähän keskeiseen rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia, paikallishistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia arvoja. Se on hallitseva osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Muutokset: Tehtaan kuorimo paloi 1950-luvulla, jolloin sen ylärakenteet julkisivuineen tuhoutuivat. Tuhoutuneet julkisivut entisöitiin tarkoin Dippellin suunnitelmia noudattaen vuonna 1970. Seinät jouduttiin entisöinnin yhteydessä uusimaan ikkunoiden alalinjasta ylöspäin. Myöhemmin patoaltaan seinää on jouduttu korottamaan betonisella seinämällä, jolloin alempana sijainneen tehtaan korjauspajan ikkunat osittain peittyivät.[41] On epäselvää, milloin kuvassa 34 näkyvät tehtaan ulkopuoliset vesikourut, joita pitkin vettä virtasi tehtaaseen, poistettiin. Päärakennukseen kuuluva kiillottamo (jonka paikalla oli ensin puinen makasiini) rakennettiin 1929. Kiillottamon väentupa muutettiin kahvilaksi 1971-72, jollaisena se toimi aina vuoteen 1997.[42] Nyt siinä palvelee museon toimisto.

Tehdas on kaksikerroksinen, ja se rakennettiin kosken alajuoksulle samaan paikkaan, jossa jo ensimmäinen hiomo oli sijainnut (12. Verlan pahvitehdas (F 1), rakennettu 1895). Nykypäivään asti säilyneen tehdaskompleksin päärakennukseen kuului kuorimo, hiomo ja arkkikonesali, jossa tapahtui pahvin varsinainen valmistus (F 1), kun taas pahvit kuivattiin erillisessä, jo 1893 valmistuneessa kuivaamossa (F2). Jälkikäsittelysali sijaitsi kuorimon ja hiomon kanssa samassa kerroksessa. Kiskoja pitkin tuotiin kiillottamosta pahviarkkipinot jälkikäsittelyyn hiomon toisessa päässä olevaan tilaan (35. Tehtaan työntökärryjen raiteita).

35. Tehtaan työntökärryjen raiteita.

Varsinaisen pahvitehtaan rakentaminen aloitettiin mahdollisesti jo 1894 kuivaamon valmistumisen jälkeen. Tämä tehtaan päärakennus valmistui 1895. Uusi päärakennus muurattiin vanhan hirsirakenteisen tehtaan ympärille, jolloin siitä tuli hieman aiempaa suurempi. Hiomoa voitiin käyttää lähes koko rakentamisen ajan. Kuorimon ja hiomon pohja ja

sokkeli muurattiin osaksi graniitista, ja osaksi kallioon. Tehtaan ja kanavan välinen seinä on 5,4 m korkea ja 1,65 m paksu graniittiseinä. Hiomo-osasto on rakennettu kulmittain suhteessa kuorimoon. Arkkitehti Edvard Dippellin suunnittelemat tehdasrakennuksen julkisivut toistavat 1893 valmistuneen kuivaamorakennuksen muotokieltä, johon kuuluvat pienet tornimaiset rakennelmat ja tiilikoristelu. Tehtaasta tuli valmistuttuaan 31,4 m pitkä ja 18,4 m leveä. Tehtaan kuorimossa puuraaka-aine esikäsiteltiin. Kuorimo-osan merkitystä on korostettu omilla julkisivuilla. Korkeutta yhdessä alakerran korjauspajan kanssa rakennuksella on lähes kahdeksan metriä. Kuorimon pitkän sivun perustus on 3,2 m korkea graniittimuuri, joka samanaikaisesti toimii kanavan seinänä.

Kuivaamo (F2) (11) ja kesäkuivaamo

Arvoluokitus: A. Keskeiseen rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia, paikallishistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia arvoja. Se on merkittävä osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Muutokset: Kuivaamon sisätilat vaurioituivat tulipalossa 1912,[43] jonka jälkeen ne rakennettiin uudelleen. Kesäkuivaamo on hävinnyt.

Tämä tiilistä muurattu nelikerroksinen kuivaamo valmistui vuoden 1893 alussa kokonaan palaneen kuivaamon tilalle (36. Kuivaamo vuodelta 1893). Vain vanhan kuivaamon perustukset kertovat osaltaan sen sijainnin. (37. Vanhan kuivaamon perustuksia).

Nykyisen kuivaamon lounaisnurkalla olevat kiviperustukset, samoin kuin rantaan siirretyt kivilohkareet ovat peräisin rakennuksista, joita ei ole pystytty jäljittämään (38. Rakennusten jäännöksiä). Niiden täytyy olla peräisin talousrakennuksista joita lähistöllä on ollut useita. Voidaan myös kysyä, liittyvätkö ne alkuperäisen kuivaamon päässä olleeseen väkipyörään.

Vuonna 1908 rakennettiin polttoainekustannusten pienentämiseksi työläiskasarmin ja tallin väliin pahvin kesäkuivaamo, joka sai lempinimekseen ”Huvila”. Se toimi aina 1970-luvulle asti, ja siellä kuivattiin ohutta pahvilaatua. Rakennus oli 41 m pitkä ja 12 m leveä avosuomuun laudoitettu latomainen, pitkänomainen rakennus. Katolla oli viisi ilmanvaihtohormia, sisällä käsikäyttöinen hissi. Tämän kuivaamon kiinnityspidikkeet, joihin pahvit ripustettiin kuivumaan, yhteensä 44000 kpl teki käsikaluilla kylän puuseppä Matti Mustonen. Rakennuksesta on tehty pienoismalli, joka on esillä Verlan tehdasmuseossa.

Hiomon ja kuivaamon välinen katettu käytävä (12)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä kulttuurihistoriallisia arvoja. Se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan ja muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Hiomon ja kuivaamon väliin rakennettiin katettu yhteys 1920-luvulla. Suunnitelmapiirustuksen on allekirjoittanut EB (Ernst Alrik Biese).[44] Sähkökäyttöinen hissi,

jolla märät pahviarkit nostettiin työntövaunuissa katettua siltaa pitkin pahvikuivaamon eri kerroksiin, rakennettiin 1925 (39).

36. Kuivaamo vuodelta 1893 (F 2).

37. Vanhan kuivaamon perustuksia.

38. Rakennusten jäännöksiä.

39. Välikäytävä kuivaamon ja jälkikäsittelyn välillä. Alhaalla vasemmalla hissi.

Tehtaan pihapiiri

Arvoluokitus: A. Pihapiiriin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta.

Muutokset: Tehdasalueen pihapiiri on muuttunut sikäli ratkaisevasti, että tehtaalta kollavarastoon kulkeneet raiteet on poistettu vuoden 1964 jälkeen, samoin kuivaamolta poispäin vievät raiteet (40. Raiteita kuivaamon vierestä). Tällaisia raiteita, joita pitkin pahvikärryjä työnnettiin, on jäljellä ulkona vain kuorimon oven edustalla, hiomon ja kiillottamon välillä ja sisällä.

40. Raiteita kuivaamon vierestä. Taustalla vastarannalla häämöttävät puolittain VB 12 eli Lotinanpellon työläiskasarmi vuodelta 1920, ja oikealla ylempänä VB 15 eli Tupsulan työläiskasarmi, joka rakennettiin 1885 ja korjattiin 1920, sekä ulkorakennuksia.

Verlan maisemalle tyypilliset suuret korkeuserot näkyvät myös tehtaan pihalla. Hiomon ja kuivaamon välinen katettu käytävä sijaitsee paljon alempana museon sisäänkäyntiä kuilussa,

jonka seinät on tuettu kivilohkarein. Tehdasmuseon ja sähkölaitoksen ranta-alue on rakentamaton toisin kuin tehtaan toiminta-aikana, jolloin siellä oli mm. polttopuuvarasto.

Paali- eli Kollavarasto (M 1)(13)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä kulttuurihistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Pahvikollat eli –paalit varastoitiin Kollavarastoon, joka on lautarakenteinen varastorakennus. Pahvit tuotiin sinne kärryillä raiteita pitkin. Kyseessä on punaiseksi maalattu, pystyrimalaudoitettu harjakattoinen varastorakennus 1930- 1940 -lukujen vaihteesta, joka seisoo korkean sokkelin päällä rinteessä. Sen ikkunat ovat 24-ruutuiset ja rannanpuoleisella sivulla on viisi harmaansinertäviksi maalattua vinolaudoitettua kaksoisovea. Kollavarasto edustaa 1900-luvun alkuvuosikymmenille tyypillistä rakennustapaa (41. Kollavarasto M1). Nykyään se toimii kesäisin näyttelytilana.

41. Kollavarasto (M1).

Talli (D 7) (14)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä kulttuurihistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Talli on harjakattoinen pystyrimalaudoitettu rakennus, joka on tehty pääosin puusta, paitsi sen eteläosa on etupäässä sementtitiilestä. Piirustukset on tehnyt 1937 O.P. Richter (O.P.R). Verstas siirrettiin paikalleen 1950-luvun alussa. Vaikka tallirakennuksessa toimii nykyään kauppapuoteja, ja sen luoteispäädyssä on yleisökäymälä, se edustaa oman aikansa karjarakennustyyppiä. Tallin päädyissä on ullakkokerroksessa pyöreät ikkunat, muuten ikkuna-aukot ovat kahdeksanruutuiset (42. Talli, 1937). Samalla paikalla oli aiemmin vanha talli- ja kärryvaja.[45] Vielä 1920-luvulla ennen tämän tallin rakentamista oli paikalla puinen rakennuskompleksi, johon kuuluivat talli, vaunuvaja, heinälato ja varasto.[46] Tämä kompleksi näkyy jo vuoden 1890 kartassa, jolloin siinä on ollut tallin lisäksi navetta, heinälato ja vaunujen telat.[47]

42. Talli, 1937 (D 7).

Myllymakasiini (M2) (15)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja. Se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan ja muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Vastapäätä kollavarastoa samassa pihapiirissä sijaitsee Carl Edvard Dippellin suunnittelema kaksikerroksinen vaaleasta Rakkolanjoen maasälpätiilestä rakennettu tarvikevarasto eli makasiini vuodelta 1902. Varasto suunniteltiin korjaamoksi ehkä jo 1890-luvulla. Rakennus sijaitsee puistossa lähellä sitä paikkaa, jossa sijaitsi tehtaan ensimmäinen konttori, joka paloi 1884. Makasiinissa toimi puusepänverstas ja pahvitehtaan tarvikevarasto. Sinne siirrettiin 1952 mylly, joka toimi siellä aina vuoteen 1985.[48] Ennen myllyä varastossa toimi myös verstas, joka siirrettiin tuolloin tallirakennuksen päätyyn. Nykyään rakennuksessa toimii museoruokala ja –kahvila, sekä pohjoispäädyssä kauppa. Kahvilan asiakkaita varten on pöytiä

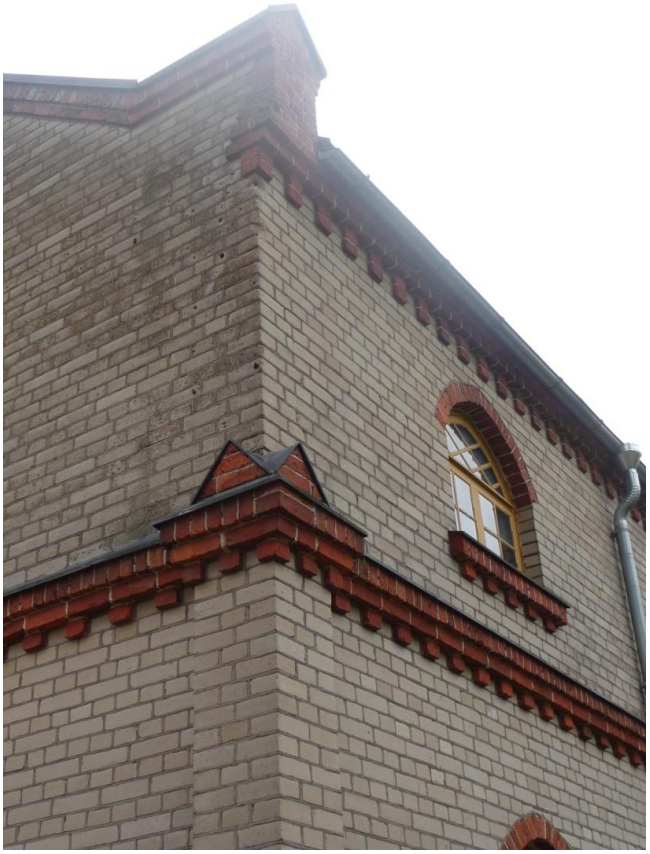
ja tuoleja myös pihalla (43. Myllymakasiini M2). Myllymakasiinin ovissa on samanlaiset koristeelliset saranat kuin tehdasrakennuksessa. Sen tiilimuuraus on hillityllä tavalla koristeellista (44. Myllymakasiinin ovi, 45. Myllymakasiinin tiilikoristelua).

43. Myllymakasiini (M2).

44. Myllymakasiinin ovi.

45. Myllymakasiinin tiilikoristelua.

Johtajan asunto ja konttori eli Patruunan pytinki (JB 1)(16)

Arvoluokitus: A. Keskeiseen rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia, kulttuurihistoriallisia ja maisemahistoriallisia arvoja. Se on osa suurempaa arkkitehtonista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Muutokset: Tornimainen laajennus rakennettiin 1898.

Tehtaan johtajan ja isännöitsijän asunto on tehtaan jälkeen alueen keskeisin rakennus. Sen hallitseva asema kuvastaa tehtaan johtajan asemaa koko yhdyskunnan keskeisenä henkilönä. Patruunan asunnon keskeinen asema korostuu nykyään hieman liikaakin, koska suuret työläiskasarmit ovat Seurantaloa lukuunottamatta tuhoutuneet. Tosin patruunan asunto oli niitä koristeellisempi ja sen sijainti keskeisempi. Ensimmäinen isännöitsijän asunto valmistui 1885. Tämä asuinrakennus oli yksikerroksinen ja aumakattoinen, ja sitä laajennettiin joten on mahdollista, että nykyinen Patruunan pytinki on vanhemman laajennus. Vanha isännöitsijän asuinrakennus on nro 3 kartassa vuodelta 1890 (49. Verlan tehdasalue marraskuussa 1890.)

Siihen liittyivät talon kummallakin puolella olevat kuistit. Tätä laajennettiin tornimaisella osalla vuonna 1898, jolloin siitä tuli - ullakkokerros mukaan lukien - osittain kaksi - ja osittain kolmikerroksinen (46-48. Patruunan pytinki). Rakennuksen suunnitteli Carl Edvard Dippell. Kesällä 2010 rakennusta kunnostettiin sisältä.

46. Patruunan pytinki (JB 1), rakennettu 1895-98.

47. Puutarhanpuoleisen kuistin puuleikkauksia.

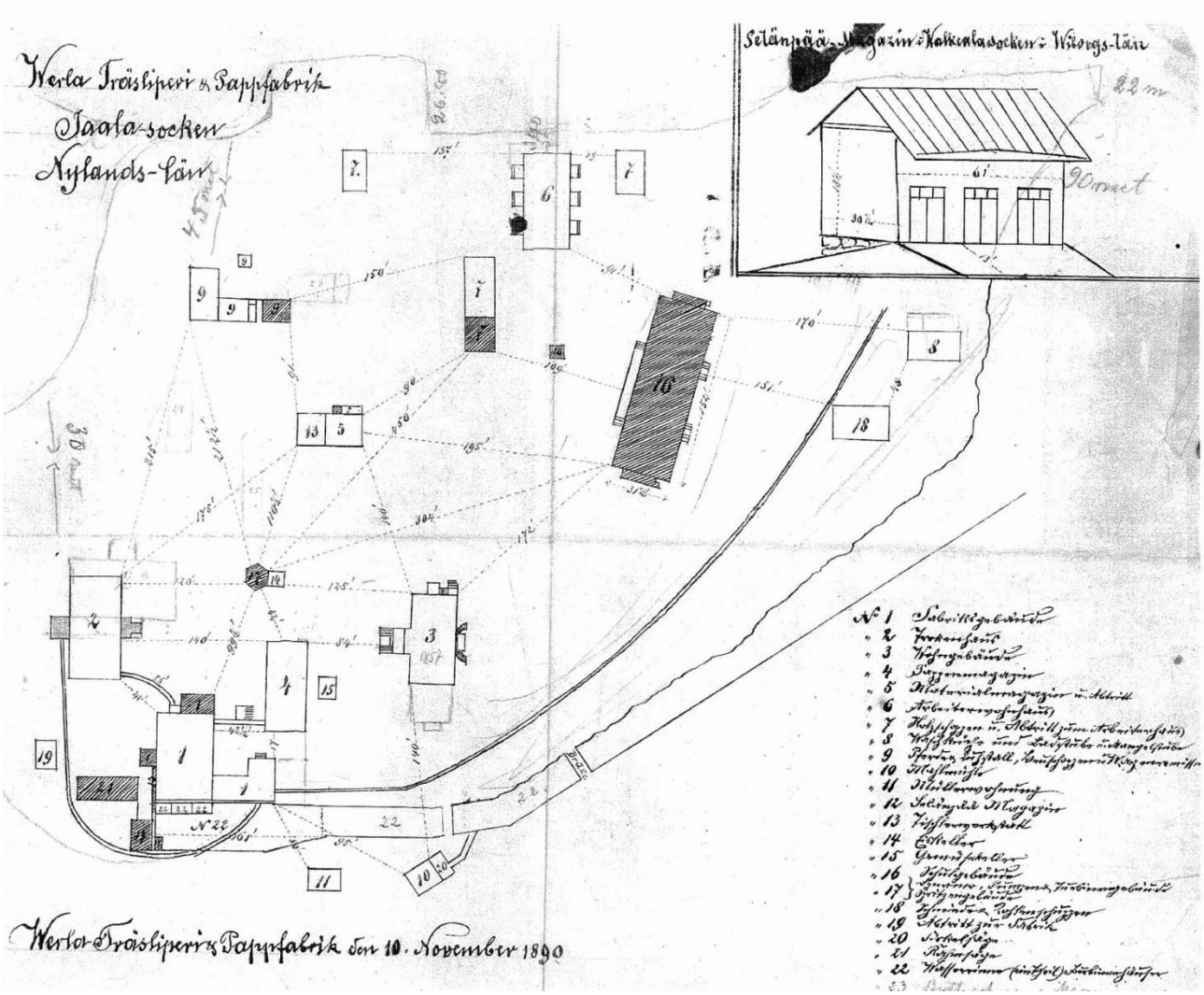
Patruunan pytingin ja työläisasuntojen lisäksi kuului tehtaan asuntoihin tien viereen Jaalan puolelle 1920 rakennettu asuinrakennus JB 3, joka jää inventointialueen ulkopuolelle.

Toinen tehtaaseen kuulunut mutta inventointialueen ulkopuolelle jäävä varastorakennus sijaitsi Selänpään rautatieasemalla.

48. Patruunan pytinki (JB 1) Valkealan puolelta nähtynä.

Tornimaisessa osassa sijaitsi johtajan konttori ja vierashuone. Rakennus on vuorattu osin sekä vaaka- että pystylaudoituksella. Ikkunoiden vuorilaudat ja räystäät on koristeltu taidokkaasti. Patruunan pytingin väri on vaalea beige. Rakennuksen pääoven portaikon kaiteet sekä puutarhanpuoleinen kuisti kaiteineen ovat tyylikkäästi puuleikatut. Juomavesi otettiin yleisesti järvestä. Patruunan pytingin luota johtaa sillan kupeessa alaspäin polku vedenottopaikalle (32. Sillalta alas johtavat portaat).

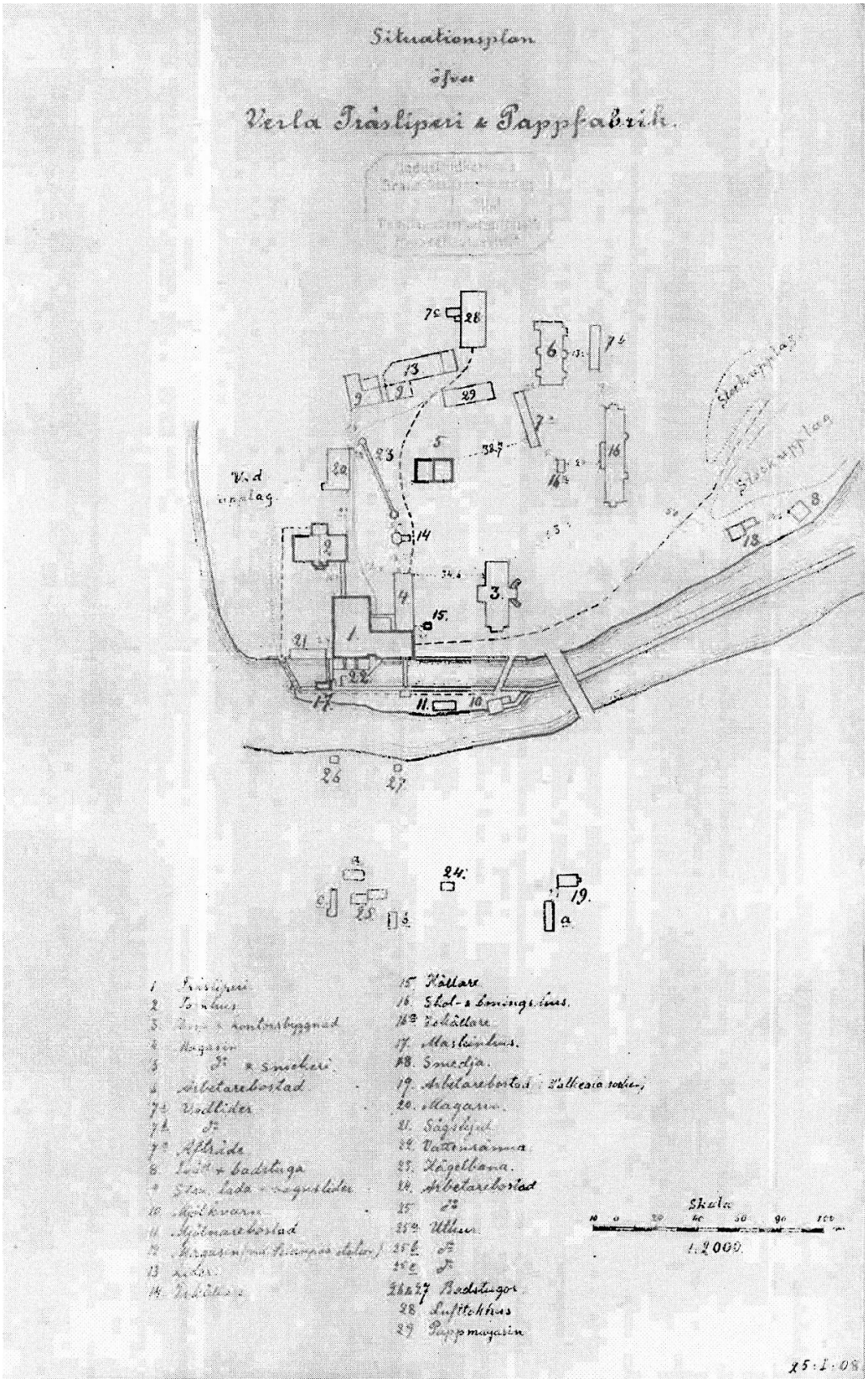

49. Verlan tehdasalue marraskuussa 1890.

Puisto ja keilarata paviljonkeineen

Johtajan asunnon uudistamisen yhteydessä vuonna 1898 alueelle tehtiin puisto kukkaistutuksineen. Puistoalue ulottui tehdasrakennuksiin saakka, ja sinne rakennettiin keilarata paviljonkeineen. Keilaradan kulku näkyy vanhoissa kartoissa paviljongilta toiselle ulottuvana viivana siinä kohdassa, jossa nyt on Myllymakasiinin piha ja kesäkahvila eli kartoissa vuodelta 1903, 1908, ja 1928-38. Keilarata kulki viistosti alueen läpi ja päättyi

sittemmin tuhoutuneeseen ilmeisesti samanlaiseen keilapaviljonkiin, joka sijaitsi kollavaraston (M 1) luoteisnurkan lähellä (50. Verlan tehdasalueen kartta 1908).

50. Verlan tehdasalueen kartta 1908. Keilarata nro 23.

Palokalustovaja (D 5) (17)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä toiminnallisia, rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Vajassa säilytettiin palokalustoa. Se on luultavasti valmistunut johtajan asunnon laajennuksen aikoihin 1890-luvulla ja se on todennäköisesti Edvard Dippellin suunnittelema. Palokalustovaja on pohjaltaan kuusikulmion muotoinen vaakalaudoitettu punaiseksi maalattu ja valkoisella koristeltu rakennus, jonka jokaisella sivulla on ikkunoiden tilalla seinän levyiset luukut helpottamaan palokaluston saamista eri suunnista. Räystään ja alaosan koristelu on tehty taidokkain puuleikkauksin. Vajan alla on vanha kellari jonka sisäänkäynti on ulkoa (52).

51. Keilaradan paviljonki (D 6) ja palokalustovaja (D 5).

52. Palokalustovajan kellari.

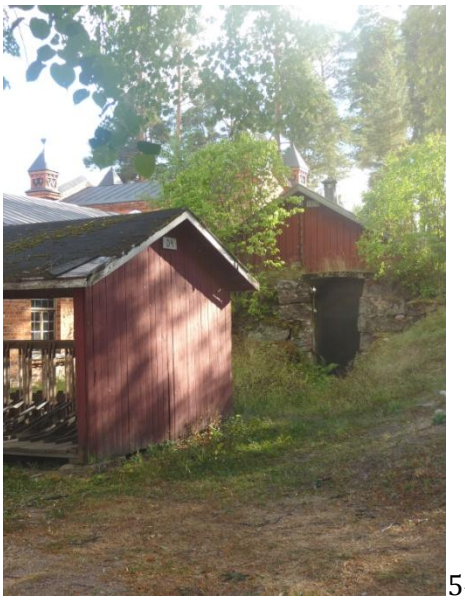
Keilaradan paviljonki (D 6) (18)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia arvoja osana suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Keilarata tehtiin 1890-luvun lopulla, todennäköisesti vuonna 1898 johtajan asuinrakennuksen laajennuksen yhteydessä. Vain toinen sen kahdesta paviljongista on säilynyt. Rakennus on Eduard Dippellin käsialaa. Punaiseksi maalatun paviljongin pohja on kuusikulmio, sen ikkunat moniruutuiset ja yläosastaan kolmiomaiset. Keilaradan paviljonki on koristeltu eri suuntiin kulkevalla laudoituksella ja valkoiseksi maalatuilla koristelistoilla. Kesäisin kahvilan asiakkaat voivat istua sen sisällä (51. Keilaradan paviljonki ja palokalustovaja, 53. Keilaradan paviljonki). Ks. myös Liite II, Kadonneet rakennukset.

53. Keilaradan paviljonki.

54. Polkupyöräkatos (D 4) ja juurikaskellari JU 1.

Polkupyöräkatos (D 4) (19)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy paikallishistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Tehtaan edustalla on puurakenteinen katettu ajoittamaton polkupyöräkatos (54. Polkupyöräkatos (D 4) ja juurikaskellari JU 1).

Pärekattoinen juurikaskellari (JU1) (20)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Kivirakenteinen pärekatolla päällystetty vihannes- tai juurikaskellari on Patruunan Pytingin ja tehtaan välissä. Juureskellarirakennus on kuulunut Patruunan asunnon pihapiiriin luultavasti jo 1880-luvulta lopulta lähtien. Lohkareet, joista kellarin alarakenne on tehty, vahvistavat, että kellari on ilmeisen vanha (55-56. Vihanneskellari (JU 1).

Juurikaskellari näkyy jo vuoden 1890 kartassa ja se on merkitty myös 1880-luvun karttaan vaikkei sitä ole siinä nimetty eikä numeroitu (Kartta 11).

55-56. Vihanneskellari (JU 1).

Lautavarasto (M 3) (21)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Puutavaroita varten tehty lautavarasto on pitkänomainen, harjakattoinen, ja punaiseksi maalattu. Varastorakennus pystytettiin viereisen sahan yhteyteen 1935. Ilmanvaihdon takia pystylaudoitus on tehty harvaksi niin, että jokaisen laudan väliin on jätetty laudanlevyinen rako. Rakennuksessa on tiilikatto (57. Lautavarasto M 3).

57. Lautavarasto (M 3).

Saha ja puutavarakatos tai -varasto (F7) (22) ja (F8) (23)

Arvoluokitus: A. Molempiin rakennuksiin liittyy historiallisia ja toiminnallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja kulttuurihistoriallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Pystyrimalaudoitettu punainen saharakennus on säilynyt kattoa lukuunottamatta alkuperäisessä asussaan, joka on vuodelta 1935. Harjakatto on nykyään päällystetty vihertävällä pellillä. Sahan moniruutuiset ikkunat sijoittuvat lähelle katonrajaa (58. Saha F 7). Saharakennuksen piirustukset on allekirjoittanut W.W. Alm joulukuussa 1934.[49]

58. Saha (F 7).

Sahan vieressä on hyvin säilynyt pystyrimalaudoitettu puutavarakatos samalta ajalta. Puutavarakatoksessa on nykyään kattohuovalla päällystetty pulpettikatto ja se seisoo kivilohkareiden varassa (59. Puutavarakatos (F 8).

Saha (F7), lautavarasto (M 3), puutavarakatos (F 8) ja liiteri (D 8) kertovat sahatoimintojen siirtymisestä kosken saaresta ylemmäksi tehdasalueen reunoille.

59. Puutavarakatos (F 8).

Liiteri (D8) (24)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Liiteri on hyvin säilynyt pystyrimalaudoitettu punainen rakennus, jossa on huopakatto. Huomio kiintyy kauniisiin vinolaudoitettuihin, harmaansinisiksi maalattuihin oviin. Lautarakenteisessa liiterissä tehtiin ja säilytettiin asuntojen lämmitykseen tarvittavia pilkkeitä (60. Liiteri D8).

60. Liiteri (D8).

Tukkien nostopaikka ja laani / nykyinen pysäköintipaikka

Nykyisen pysäköintipaikan laidalla ollut työläiskasarmi, joka valmistui jo vuonna 1885.[50] Asuntokasarmi näkyy myös Verlan tehdasyhteisöä 1880-luvun loppupuolella esittävässä karttapiirustuksessa (Kartta 11, Liite II Kadonneet rakennukset).

Työläiskasarmissa oli yksi varsinainen ja toinen ullakkokerros. Rakennuksessa oli kummallakin pitkällä sivulla kaksi sisäänkäyntiä, ja sen pohjakerroksessa vakuutusasiakirjojen mukaan 11 huonetta ja kaksi leivintupaa. Toisessa kerroksessa oli kolme huonetta ja keittiö. Viisi vuotta myöhemmin, 1890 valmistui Verlan koulurakennus, johon tuli myös asuintiloja. Koulurakennuksessa oli samoin kuin Patruunan pytingissä seinien suuntaisesti päätykolmioiksi taitetut katot, mikä näkyy valokuvasta (61. Verlan vanha silta, Patruunan pytinki ja koulurakennus n. 1890).[51] Valokuvassa näkyy myös Verlankosken vanha puusilta.

Hiokemassaan käytettäviksi tarkoitetut kuusipuut varastoitiin laanialueelle kosken yläjuoksulle. Tehtaan toiminnan alkuaikoina oli tukkien nostolaitteena halkaisijaltaan yli kolmen metrin suuruinen pyörä eli mahalanpyörä, jota väännettiin miesvoimin. Mahalanpyörä sijaitsi Nisuksen tien varressa vastapäätä kalliomaalausta (228. Hevoskierto. Verlan tehtaan arkisto).

Kuva 61. Verlan vanha silta, Patruunan pytinki ja koulurakennus n. 1890.

1900-luvun alkupuolella nostopaikalta johti raide tehtaalle, ja puut varastoitiin radan varteen kahdelle puolen. Tehtaan toiminnan lopettamiseen asti oli käytössä ns. hevoskierto. Neljän

metrin pituiset tukit ladottiin aluksi vesialtaassa n. 40 tukin ryhmiin, joiden ympärille johdettiin vaijerit. Vaijereiden toinen pää kiinnitettiin hevoskierron keskusakseliin. Hevosen kiertäessä puut nousivat vedestä vinopöytää pitkin ja putosivat siitä kiskoilla odottaviin kärryihin, jonka hevonen veti tehtaalle. Tällaiset tukinnostolaitteet valmistuivat vuonna 1926. Tehtaaseen vieneet kiskot eivät ole säilyneet, paitsi aivan kuorimon edessä, jossa on museoituna tällainen tukkikärry.

Tukinsiirtovaunun konehuone (25) kiskoineen

Arvoluokitus: A. Tukinsiirtovaunun konehuoneen rakennukseen ja nippu-uittoradan kiskoihin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja kulttuurihistoriallista kokonaisuutta. Rakennelmat ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin lukuunottamatta kiskojen katkaisemista.

Vuonna 1964 rakennettujen uittoyhdistyksen nostolaitteiden kiskot näkyvät vain rannassa laanin puolella, katkeavat pysäköintipaikalla, mutta jatkuvat tien toisella puolella.

Mäntyharjun reitillä siirryttiin nippu-uittoon 1960-luvun alussa. Kone-niminen vaunu oli valmistettu vuonna 1963. Uittojärjestelyjen uudistamisen yhteydessä rakennettiin vaunun konehuone. Alueella on paikoin säilynyt kiskoja ja myös tien vieressä oleva puomi, joka laskettiin tarvittaessa. Nämä tukinsiirtolaitteet aloittivat toimintansa samana vuonna kun Verlan tehdas lopetti toimintansa, eli 1964 (62. Katkaistu nippu-uittorata, ja 63-64. Nippu-uittoradan konehuone ja maakellari.)

62. Katkaistu nippu-uittorata.

63. Nippu-uittoradan konehuone ja maakellari.

Maakellari (25)

Arvoluokitus: A. Maakellariin liittyy rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja kulttuurihistoriallista kokonaisuutta. Rakennelma on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Aivan konehuoneen vieressä on säilynyt paikkakunnalle tyypillinen maakellari, joka on todennäköisesti sama kuin vanhoissa kartoissa esiintyvä jääkellari (Kartta 50, kuva 64).

64. Maakellari.

Venevaja Valkealan puolella (26)

Satulakattoinen, puupaalutettu, pystyrimalaudoitettu ja punamullattu venevaja liittyy alueen uittojärjestelyjen rakenteisiin. Vaja on 1950-luvulta. Rakennus on ikkunaton, ja siinä on leveä laudoitettu puuovi. Katto on tiilestä.

65-66. Venevaja Valkealan puolella.

Arvoluokitus A: Rakennukseen liittyy historiallisia ja maisemahistoriallisia arvoja. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Uittomiesten maja (27)

Kalliomaalauksen yläpuolella on betonisokkelille rakennettu, punamullattu, peiterimavuorattu 1900-luvun alun uittomiesten yöpymisrakennus. Talossa on pärekatto. Uittomiesten maja ilmentää alueen uittoperinnettä ja se sijaitsee Valkealan puoleisella rannalla lähellä Verlan kalliomaalausta (67-68).

Arvoluokitus A: Rakennukseen liittyy paikallishistoriallisia ja maisemahistoriallisia arvoja. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

67. Uittomiesten maja Valkealan puolella.

68. Uittomiesten maja Valkealan puolella.

Kalliomaalaus

Esihistoriallinen n. 7000 vuoden ikäiseksi arvioitu kalliomaalaus on suojeltu muinaismuistolailla.

Valkealan puolen työläisasuntoalue keskittyi harjun rinteelle ja rantaan. Lisäksi alueella on yksityinen rantatontti asuinrakennuksineen. Vennukanniemessä on 1950-luvun uimalaitoksen jäännöksiä, rakennusten pohjia. Rannassa rakennusryhmän VB 14 eli Arkon mökin takana on lampaille aidattu alue.

Kokonaisuutena alueen rakennusten hallitseva väri on ollut punamulta. Virkailijatalot on maalattu perinteisesti vaalein sävyin, kuten myös Patruunan pytinki Jaalan puolella. Tämä kertoo asukkaiden sosiaalisesta asemasta: yleensä työläiset asuivat punaisissa tölleissä ja toimihenkilöt vaaleissa virkataloissa, mutta poikkeuksiakin oli, kuten mestari Richterin punainen talo ja vaaleat työväenkasarmit.

Alueelle ovat ominaista suuret korkeuserot, joista ovat muistona puiset porrasrakennelmat. Sen sijaan joidenkin tonttien välillä olleet puuaidat ja kotien kasvitarhat ovat kadonneet. Puutarhoista ja kasvitarhoista on paikoitellen jäljellä pengerryksiä.

Virkamiestalo, (VB 1) (28) ja ulkorakennus (VU 1 a) (29)

Virkamiestalo VB 1 ulkorakennuksineen ilmentää osaltaan Verlan tehdasyhteisön ammatillista ja sosiaalista hierarkiaa (69-71).Tästä kertoo rakennuksen luonne ja värityskin, joka poikkeaa työläisasuntojen punamullasta.

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Muutokset: Virkamiestalo (VB 1) eli Ilmosen talo on rakennettu osittain Jaalan puoleisen kasöörin talon jäännöksistä. Tehtaan kansakoulu toimi siinä vuodesta 1890, ja se paloi 1930-luvun vaihteessa.

Virkamiestalo (VB 1) eli Ilmosen talo valmistui 1931. Vaaleankellertävä ponttilaudoitettu hirsirakennus nousee betonijalustalta. Se on osin kaksikerroksinen, ja siinä on kuusiruutuiset ikkunat sekä hillittyä puuleikkauskoristelua.

Pihapiiristä on kadonnut toinen ulkorakennus (VU 1 b).

69. Virkamiestalo (VB 1).

Pihapiiriin kuuluu pystyrimalaudoitettu, punainen piharakennus (VU 1 a), jossa on harvinainen telttakatto. [52]

70 ja 71. Piharakennus (VU 1 a).

Asuinrakennus ja kellari (VB 2) (30) ja piharakennus (VU 2)(31)

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia, maisemallisia ja historiallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Rakennus on vuodelta 1890 ja asuinkäytössä. Kyseessä on aivan kosken läheisyydessä sijaitseva yksikerroksinen pitkänomainen pystyrimalaudoitettu hirsirakennus, työläisasuntola, jossa oli alun perin erillisiä pieniä asuntoja.[53] Rakennuksessa on toiminut 1900-luvun alkupuolella kauppapuoti. Rakennuksen ulkoväri on punainen ja kuusi- sekä yhdeksänruutuisten ikkunoiden pielet valkoiset (72, 76, 77. Virkamiestalo VB 2). Tienpuoleinen ikkuna on erikoisen kaunis (73. Virkamiestalo VB 2, detalji). Kokonaisuuteen kuuluu piharakennus (VU 2) joka on punainen ja pystyrimalaudoitettu liiteri- ja ulkohuonerakennus (75. Piharakennus VU 2). Lisäksi pihapiiriin kuuluu kellari. VB 2:n kellari on rakennettu pihan puolelle päärakennuksen kylkeen (74. VB 2, maakellari).

72. Etualalla Virkamiestalo VB 2, takana ylhäällä VB 1.

73. Virkamiestalo (VB 2), detalji.

74. Kellari, VB 2.

75. Piharakennus VU 2.

76-77. Virkamiestalo (VB 2) pihan puolelta talvella ja kesällä.

Asuinrakennus (VB 3) (32) ulkorakennus (VU 3 a) (33)

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Virkailijan talo rakennettiin 1890. Kiviperustalle rakennetun hirsirunkoisen rakennuksen vuoraus on höylättyä ponttilautaa. Lautarivit on sijoitettu alhaalla pystysuoraan, keskellä vaakasuoraan, ja ikkunanpielet sekä räystäiden alle jäävät pystysuorat laudat on koristeltu hillitysti puuleikkauksin. Ikkunat ovat kuusiruutuiset, kuistilla 16-ruutuiset. Kuistin lasit ovat osittain värilliset. Kermanväriseksi maalatun rakennuksen katto on tiilestä (78-79. Virkamiestalo VB 3). Rakennus muutettiin virkistyskäyttöön 1969.[54]

Virkamiestalon pihapiirin ympärillä on ollut vaalea puuaita, joka on kadonnut. Pihalla on ulkorakennus VU 3 a, joka on punainen ja pystyrimalaudoitettu (80. VU 3 a). Harjun rinteellä virkamiestalon läheisyydessä mutta tontin ulkopuolella korkeammalla on lähde, joka nykyään on ympäröity betonirenkailla ja suljettu. Sitä käytettiin pitkään vedenottopaikkana (83. Suljettu lähde rinteessä).

78. Virkamiestalo VB 3 ylhäältä päin rinteestä nähtynä.

79. Virkamiestalo (VB 3) alhaalta päin.

80. Piharakennus VU 3 a.

Kellari (VB 3) (34) ja polttopuukatos sekä vaja (35)

Arvoluokitus: C. Kohteet palvelevat vain käytännön tarpeita pihapiirissä.

Pihalla on suuri ajoittamaton kellari, polttopuukatos sekä vaja tai koirankoppi. Nämä erityyppiset rakennelmat yhdessä tekevät virkamiestalon tontista sekavan (81-82).

81. VB 3, sen kellari ja piharakennus VU 3 a.

82. Polttopuukatos ja koirankoppi.

83.Suljettu lähde rinteessä VB 3:n yläpuolella.

Grillikatos ja vaja (36): Arvoluokitus C.

84. Myllär-Pukkilan talo eli Myllytupa, sen piharakennus ja näiden välissä ylhäällä pilkottavat osittain grillikatos, Virkamiestalo (VB 3) ja punainen vaja tai koppi. Grillikatos ks. myös kuva 89.

Selänpään myllärin entinen asuinrakennus (Myllär-Pukkilan talo) (37), piharakennus (38) ja maakellari (39)

85. Myllärin entinen asuinrakennus ja vasemmalla maakellari.

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa maisemallista ja kulttuurista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Entinen Selänpään myllärin asuinrakennus tontteineen ei koskaan ole ollut Verlan tehtaan omistuksessa. Sen omistaa Selänpään jakokunta. Rakennus on luultavasti 1890-luvulta.

Nykyään siinä on tehdasmuseon henkilökunnan toimisto- ja sosiaalitiloja (84-85. Selänpään myllärin asuinrakennus ja maakellari). Sen pihapiiriin kuuluvat maakellari, kaksi kaivoa, ulkorakennus ja uusimpana grillikatos vuodelta 1987 (Ks. myös kuvat 86, 88, 89 ja 230).

Ulkorakennus: Arvoluokitus B. on pystyrimalaudoitettu satulakattoinen ja ajoittamaton.

86. Myllytuvan ulkorakennus.

Hirsirakenteinen aitta VU 3 b joka oli rakennuksen lähellä rinteessä, siirrettiin pois omistajalleen elokuussa 2010 (87. Aitan siirto). Jyrkkä rinne on tuettu kivilohkarein.

87. Aitan (VU 3 b) siirto elokuussa 2010. Aitta näkyy myös taustalla kuvassa 230.

88. Myllytuvan ulkorakennus ja suljettu kaivo.

89. Grillikatos Myllytuvan takana ja toinen kaivo.

Asuinrakennus (VB 4) Vilkmanien mökki (40) ja ulkorakennus (VU 4) (41)

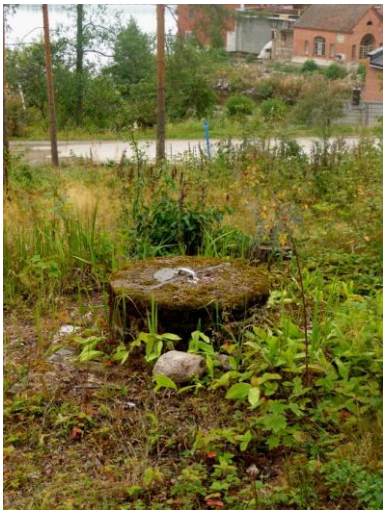
Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Tyypillinen työläismökki, joka on saanut nimensä siinä asuneiden Vilkmanien mukaan, on vuodelta 1890.[55] Rakennus on kesäisin lomamökkinä. Kiviperustalla lepäävä hirsinen rakennus on pystyrimalaudoitettu, ikkunat ovat 8-ruutuiset, ja vielä 1900-luvun alkupuolella

käytettiin sen nurkalla olevaa kaivoa (90). Pulpettikattoinen ulkorakennus on (VU 4) sijaitsee rinteessä Vilkmanien mökin yläpuolella (91). Myös VB 5:n asukkaat käyttivät tätä lähintä kaivoa (92). Mökin VB 4 ja alempana sijaitsevan Richterien talon VB 5 välissä on ollut pengerrettyjä istutuksia.

90. Vilkmanien mökki (VB 4).

91. Ulkorakennus VU 4.

92. VB 4 kaivo.

93. Vasemmalla Vilkmanien mökki VB 4, oikealla Richterien talo VB 5.

Asuinrakennus (VB 5) Richterien talo (42), ulkorakennus (VU 5 a) (43) ja maakellari (VU 5 b) (44)

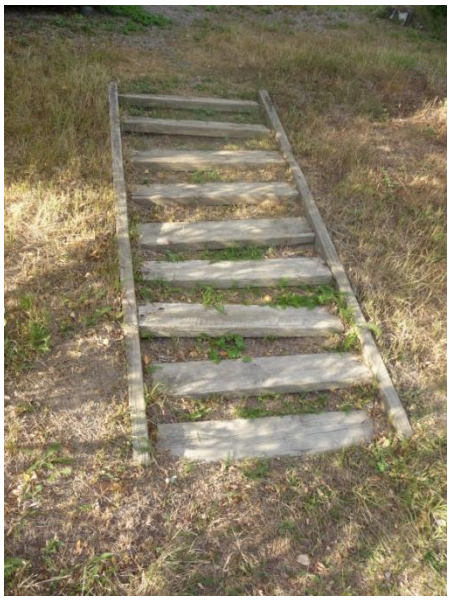
Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Muutokset: Kuistia on laajennettu 1920-luvulla, jolloin taloon lisättiin jugendvaikutteiset valkoiset ikkunoiden vuorilaudat (93. Richterien talo VB 5). Rakennusta ympäröi vielä 1950-luvulla puuaita, jonka portti on mitä todennäköisimmin yksi lautavarastosta M 3 olevista säilyneistä porteista. Vilkmanien mökin puolella löytyy kallioista niihin juotettuina sittemmin ruostuneita pidikkeitä, jotka olivat ilmeisesti tuota aitaa varten tehdyt.

Richterien piha-aita muodosti tien puolella sisennyksen, ja suojasi rauhallista pihapiiriä lähinnä eläimiltä. Pihalla oli lipputanko, puutarhakeinu, leikkimökki, koirankoppi ja sireenejä.

94. Richterien talo (VB 5).

95. Valkealan puolen puuportaita.

Richterien talo (VB 5) oli lähinnä tehtaan mestareiden asuntona. Rakennusvuosi on 1890. Hirsirakenteinen pystyrimalaudoitettu talo on punainen, kuten siihen liittyneet ulkorakennuksetkin (93, 94, 96).

Pihapiirissä kasvoi hyötykasveja ja kukkia, ja siellä oli puutarhakeinu. Yhden valokuvan perusteella pihalla on kasvanut lupiinejakin. Pienen ylhäällä kulkevan tien toisella puolella sijaitsevat ulkorakennus (VU 5 a) ja maakellari (VU 5 b) Molemmat ovat punaisia pystyrimalaudoitettuja rakennelmia (97-99, 227). Ulkorakennuksen takana oli kaksi sikolättiä ja kanala ja sieltä löytyvät vieläkin kiviportaitten jäännökset.

96. Richterien talo (VB 5). Kuisti on myöhemmin lisätty.

97. Vasemmalla ulkorakennus VU 5 a ja oikealla kellari VU 5 b.

98. Ulkorakennus (VU 5 a).

99. Kellari, ulkorakennus (VU 5 b).

Richterien pihapiiri ulottui kauemmaksi rantaan, jossa heillä oli kasvimaa Leivon mökin VB 6 alapuolella. Valkealan puolen tonteilla kasvatettiin marjapensaita, raparperiä ja perunaa, ja koristekasveina harjaneilikkaa, krasseja, ruusupapuja, särkyneitä sydämiä, daalioita, malvikkia ja hajuhernettä. Auringonkukkien kohdalla jotka kasvavat VB 5:n ja VB 7:n välissä kasvoi vielä 1900-luvun alkupuolella ja puolivälissä kaalia ja tupakkaa. Lisäksi Richtereillä oli saunarannassa aitta, joka on purettu.

Asuinrakennus Leivon mökki (VB 6) (45)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä kulttuurihistoriallisia, paikallishistoriallisia ja maisemallisia arvoja, ja se on osa suurempaa kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

100. Leivon mökki. Verlan tehtaan arkisto.

101. Leivon mökki.

Asuinrakennus VB 6 on Verlan alueen vanhimpia, vuodelta 1880. Mökin sijainti aivan kosken tuntumassa on upea. Tämä nurkkakiville perustettu hirsirakenteinen työläismökki on pystyrimalaudoitettu, ja sen ikkunat ovat kuusiruutuiset. Rakennuksessa on ollut alun perin ikkuna myös tien puolella, mikä näkyy vanhasta valokuvasta. Se on suljettu todennäköisesti viimeistään silloin, kun se on kunnostettu lomamökiksi. Rakennukseen on tehty myöhemmin tiilikatto. Mökki on kesällä asuinkäytössä (100-101).

Uimaranta, rantasauna ja grillikatos

Sauna 1 ja grillikatos (46)

Arvoluokitus: C. Verlan vanha uimaranta on kunnostettu, vanhan saunan paikalle on rakennettu uusi sauna ja sen tuntumaan erillinen grillikatos (102-104).

Kymiyhtiö aloitti lomamökkitoiminnan suunnittelun 1966. Matalat, ympäristöön suhteutetut vapaa-ajan asunnot olivat tärkeä osa yhtiön henkilökunnan virkistystoimintaa. Tämä merkitsi myös sitä, että lomamökeissä oli oma rauhallinen pihapiirinsä. Lomamökkejä rakennettiin myöhemmin lisää Hirsniemeen 1970-luvulla. Loma-asutus merkitsi myös sitä, että oli oltava asianmukaiset saunat, uimarannat oli kunnostettava ja grillikatoskin olisi tarpeen.

102-103. Saunaranta, Sauna 1 ja grillikatos.

104. Uimaranta.

Rakennus (VB 7) Rajavartijan tupa eli Lipun torppa (47)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä historiallisia ja rakennushistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Lipun torppa on suurella todennäköisyydellä rajavartijan torppa 1700-luvun lopulta ja siinä tapauksessa alueen vanhin säilynyt rakennus. Se siirrettiin nykyiselle paikalleen 1880. Hirsirakenteinen mökki on pystyrimalaudoitettu, siinä on pärekatto ja sen ikkunat ovat kuusiruutuiset (105).

105. Lipun torppa eli Rajavartijan torppa.

Asuinrakennus VB 8

Asuinrakennus VB 8 on hävinnyt. Se oli valmistunut 1885 ja sijaitsi vastapäätä uimarantaa tien toisella puolella melko lähellä Rajavartijan torppaa. Rakennus oli hirsirunkoinen ja siinä oli kaksi huonetta. Se oli vielä olemassa 1972.[56] Ulkoa se muistutti Vilkmanien mökkiä (VB 4).

Työläiskotimuseo (VB 9) (48) ja liiteri- ja ulkorakennus (VU 9) (49)

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja. Ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Muutokset: Kuisti on ilmeisesti lisätty myöhemmin.

Hirsirakenteinen pystyrimalaudoitettu työläisasunto on vuodelta 1895. Ikkunat ovat kuusiruutuiset ja kuisti on lisätty myöhemmin. Pihapiirissä on grillipaikka (106-107). Pihassa on osittain hirsirakenteinen pärekattoinen liiteri- ja ulkorakennus, jonka ikkunat ovat 8-ruutuiset (108).

106-107. Asuinrakennus (VB 9). Työläiskotimuseo.

108. Ulkorakennus (VU9).

Asuinrakennus (VB 10) Seppälänmäki (50) ja ulkorakennus (VU 10 a) (51)

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Seppälänmäki oli tavallista komeampi tehtaan työväen asunto, jonka hirsirunko on vuorattu punaisella pystyvuorilaudoituksella. Ikkunoiden valkoiset vuorilaudat ovat koristeellisen kauniit (109-110). Rakennus toimii lomamökkinä. Pihalla on ulkorakennus (VU 10 a) (111).

109. Seppälänmäki (VB 10).

110. Seppälänmäki (VB 10).

111. Seppälänmäki, piharakennus (VU 10 a).

Piharakennuksen ympärillä on jäänteitä vanhasta puutarhasta. Seppälänmäki on virkistyskäytössä.

Yksityinen Koivulan tontti (Verlantie 266) päärakennus vuodelta 1890 (52)

Arvoluokitus: A. Päärakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan lukuunottamatta väritystä, joka on vaalea, ja peltikattoa.

Vaaleanharmaaksi maalattu ponttilaudoitettu asuinrakennus on vuodelta 1890 ja se on edelleen asuinkäytössä (112-113. Koivulan tontin päärakennus).

112-113. Koivulan tontin päärakennus.

Koivulan tontin piharakennukset

Aitta (53)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä kulttuurihistoriallisia, paikallishistoriallisia ja maisemallisia arvoja, ja se on osa suurempaa kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Aitta on vanha, ja sen ylempi osa on vaakasuorista puista rakennettu, alaosa pystyrimalaudoitettu. Rakennuksen väri on sammalenvihreä, ovet punaiset, ja katto on päällystetty huovalla. Rannanpuolella ikkunanpielet ja nurkkalaudat on maalattu punaisiksi.

114-115. Koivulan tontin aitta.

116. Koivulan liiteri, ulkohuone ja vaja. Takana vasemmalla ylhäällä piharakennus VU 10 a.

117. Ulkohuone ja vaja. Ylinnä oikealla VU 10 a.

Koivulan liiteri (54).

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä kulttuurihistoriallisia, paikallishistoriallisia ja maisemallisia arvoja, ja se on osa suurempaa kokonaisuutta. Rakennus ovat säilyneet lähes alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Koivulan tontin liiteri tai vaja on vanha, pystylaudoitettu rakennus jossa on matalampi uloke (116).

Koivulan ulkohuone ja vaja (55)

Arvoluokitus: C. Vaja on selvästi vanha mutta sen kunto on erittäin huono. Ulkohuone on uudisrakennus (116-117).

118-120. Koivulan rantasauna.

Koivulan sauna (56)

Arvoluokitus: A.

Rakennukseen liittyy merkittäviä kulttuurihistoriallisia, paikallishistoriallisia ja maisemallisia arvoja, ja se on osa suurempaa kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Koivulan tontin rantasauna on vanha punamullan sävyllä maalattu hirsirakennus, johon on lisätty myöhemmin rannan puolelle kuisti. Lisäksi osa ulkoseinistä on korjattu

pystylaudoituksella, joka on maalattu eriväriseksi kuin muu rakennus. Muutokset olisi voitu tehdä paremminkin ottaen huomioon saunan iän (118-120).

UPM-Kymmenen sauna (57)

Arvoluokitus: C. Yhtiön yksityisessä käytössä oleva uudempi saunarakennus sijoittuu lähelle uimarantaa.

121. UPM-Kymmenen sauna.

Asuinrakennus (VB 11)

Asuinrakennus (VB 11) on hävinnyt. Se oli rakennettu hirsistä 1885, ja siinä oli kaksi huonetta. Lisäksi sen vieressä oli ulkorakennus (VU 11).

Asuinrakennus (VB 12) Lotinanpelto

Työläiskasarmi (VB 12) eli Lotinanpelto on hävinnyt. Se rakennettiin lähelle rantaa hirrestä 1920. Se oli yksikerroksinen rakennus jossa oli kahdeksan huonetta.[57] Kasarmiin kuului piharakennuksia, ja rannassa oli sauna.

Asuinrakennus (VB 13) (58) ja liiteri- ja ulkohuonerakennus (VU 13 a) (59)

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia arvoja osana suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Muutokset: Tienpuoleinen ikkuna on suljettu remontin yhteydessä ja kuisti ilmeisesti lisätty.

122. Asuinrakennus (VB 13).

Hirsi- ja lautarakenteinen, punainen, pystyrimalaudoitettu työläisasunto, joka on rakennettu 1895. Lomamökkikäytössä. Pulpettikattoinen kuisti on myöhempi lisäys. Tien puolella ollut ikkuna on suljettu kunnostettaessa. Valkoiset ikkunanpielet ovat koristeelliset. Pihan kaivo ei tiettävästi ole kovin vanha. Pihapiirissä on liiteri- ja ulkohuonerakennus (VU 13 a).

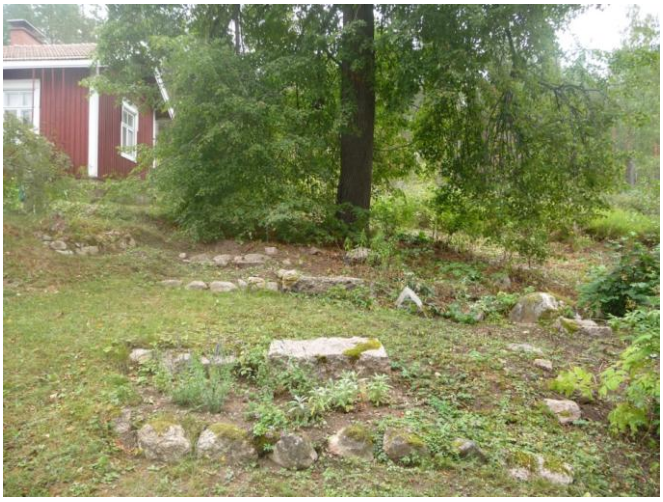
123. Ulkorakennus (VU 13 a).

Asuinrakennus (VB 14) Arkon mökki (60)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja maisemahistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Viimeisenä rantarakennuksena maailmanperintöalueen sisällä on pienellä kuistilla varustettu Arkon mökki vuodelta 1898. Mökkiä käytetään virkistystoimintaan loma-asuntona. Rakennus on punainen ja pystyrimalaudoitettu, ja siinä on valkoiset nurkkalistat ja ikkunanpielet.

124-125. Arkon mökki (VB 14) ja sen pihaa, jossa aitan jäännöksiä.

Arkon pihalta on purettu vanha aitta, jonka perusta on näkyvissä. Pihalla on vanhan aitan peruskiviä ja kivisiä pengerryksiä, jotka kuuluivat työläismökin puutarhaan.

Arkon rantasauna (61)

Arvoluokitus: C. Uusi rantasauna on yritetty suhteuttaa ympäristöönsä ja sen rakennustyyliin. Se on punaiseksi maalattu vaakalaudoitettu puurakennus ilman kuistia. Saunan paikalla oli vielä 1900-luvun alkupuolella perunamaa.

126. Rantasauna, Arkon mökki.

Asuinrakennus (VB 16) Seurantalo (62) , ulkorakennus (VU 16 b) (63) ja maakellari (VU 16 c) (64)

Arvoluokitus: A. Rakennuksiin liittyy merkittäviä rakennushistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa arkkitehtonista ja maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

127. Asuintalo (VB 16) Seurantalo ulkorakennus (VU 16 b) ja maakellari (VU 16 c).

128. Seurantalo tieltä katsottuna.

129. Seurantalon (VB 16) piharakennus (VU 16 b). Takana vasemmalla Työläiskotimuseo (VB 9).

130-131. Seurantalo remontin aikana takaa ja sen kaakkoispääty. 132. Seurantalon kaivo.

Seurantalo rakennettiin alun perin juhlatilaksi 1919 Thesleffin lahjoituksen turvin, mutta se muutettiin asunnoiksi 1923, sekä uudelleen alkuperäiseen käyttöönsä 1947. Rakennuksen runko on hirsinen, ja vuoraus pystylaudoituksella tehty. Ulkoseinien väri on okrankeltainen. Katon reunat noudattavat samaa tyyliä kuin Patruunan pytingin katto, ja vuonna 1885

valmistuneen Jaalanpuoleisen työläiskasarmin kattomuodot. Seurantalon pihapiiri muodostaa historiallisen kokonaisuuden, jossa kaikki rakennukset liittyvät toisiinsa. Pihapiirissä on ulkorakennus (VU 16 b) ja maakellari (VU 16 c) sekä vanha kaivo. Pihapiiristä on hävinnyt ulkorakennus (VU 16 a). Seurantaloa kunnostettiin kesällä 2010 ja talvella 2011. Se avataan kulttuuritoimintaan.

133. Seurantalon maakellari VU 16 c.

Asuinrakennus (VB 17)

Asuinrakennus (VB 17) valmistui 1947 ja on hävinnyt. Se rakennettiin hirsistä ja laudoista. Alakerrassa oli kahdeksan ja ullakolla kaksi asuinhuonetta.

Asuinrakennus (VB 18)

Asuinrakennus (VB 18) vastasi edellistä rakennusta ja on hävinnyt. Se valmistui 1948.[58]

Kadonneet asuntokasarmit, saunat ja puutarhat

Valkealan puolelta on kadonnut asuntokasarmeja, jotka näkyvät vielä vuoden 1951 kartassa. Menetettyjä rakennuksia olivat VB 8, VB 11, VB 12 ja VB 15, johon liittynyt em. kellari on vielä olemassa tien toisella puolella, sekä VB 17 ja VB 18, jotka sijaitsivat uimarannan tuntumassa, tien toisella puolella. Kaikkiin näihin liittyi ulkorakennuksia, saunoja ja puutarhoja. Ks. Liite II, Kadonneet rakennukset.

Lomamökit

Verlan lomamökkejä on kolmenlaisia: entiset työläisasunnot jotka on muutettu lomamökeiksi, 1960-luvun Raili-Kaarina -lomamökit sekä Jaalanniemeen rakennetut Hirsniemen lomamökit 1970-luvulta. Mökkivieraiden käytössä on lisäksi yhteensä neljä saunaa.

Raili-Kaarina –mökit rannassa (4 + 1 käymälä) (65-69)

Arvoluokitus: B. Rakennuksiin liittyy historiallisia ja rakennushistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa maisemallista ja kulttuurihistoriallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin. Ainakin osa mökeistä kannattaa säilyttää.

134. Tuomen kuistilta.

1960-luvulla rakennetut Raili-Kaarina –mökit sijaitsevat joko Valkealan puolen rannassa entisten työläisasuntojen paikalla tai tien toisella puolella harjun juurella tai rinteellä siten, että Tuomi, Haapa, Pihlaja ja Paju ovat rannassa. Nämä mökit ovat tyyppitaloja, joissa on avara lasi-ikkuna ja laaja katettu kuisti sen edessä. Näin sisältäkin on vapaa näköala ulos. Niiden väriasteikko on punainen ja valkoinen. Mökkien läheisyydessä on ulkokäymälät. Raili-Kaarina –mökeillä on oma arvonsa, koska ne kertovat yhtiön työntekijöihinsä kohdistamasta virkistystoiminnasta ja edustavat 1960-luvun arkkitehtonista suunnittelua.

135. Tuomi (Karttanumero 65).

136. Haapa (66).

137. Paju (67).

138. Pihlaja (68).

139. Raili-Kaarina –mökkien ulkohuone (69).

140. Yleisnäkymä. Ylhäältä Haapa, Paju ja Pihlaja.

UNESCON MAAILMANPERINTÖALUEEN SUOJAVYÖHYKE

Kentän lähistön Raili-Kaarina –mökit (4 + 1 käymälä) (70-74)

Arvoluokitus: B. Rakennuksiin liittyy historiallisia ja rakennushistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa maisemallista ja kulttuurihistoriallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin. Ainakin osa mökeistä kannattaa säilyttää.

Maailmanperintöalueen suojavyöhykkeen Raili-Kaarina –mökit muodostavat kaksi erillistä ryhmää, joista toisessa on neljä, toisessa kolme mökkiä. Näistä Kuusi, Leppä, Koivu ja Mänty sijaitsevat avaran kentän lähellä tien toisella puolella lähellä Metsätietopolun alkua. Mökkien läheisyydessä on ulkokäymälä. Nämä neljä mökkiä ovat kesäisin virkistyskäytössä.

141. Kuusi (70).

142. Leppä (71).

143. Ulkohuone (72).

144. Koivu (73).

145. Mänty (74).

Raili-Kaarina –mökit rinteessä (3 + 2 käymälää) (75-79)

Maailmanperintöalueen rannassa olevien Raili-Kaarina –mökkien yläpuolelle rinteeseen jää lisäksi kolme Raili-Kaarina –mökkiä: Vaahtera, Tammi ja Lehmus, jotka eivät ole virkistyskäytössä. Niiden yhteydessä on ajanmukainen ulkohuone, mutta läheltä ryhmää löytyy myös vanha, harmaa, vaakalaudoitettu ulkokäymälä joka on mahdollisesti 1960-luvulta.

146. Vaahtera (75).

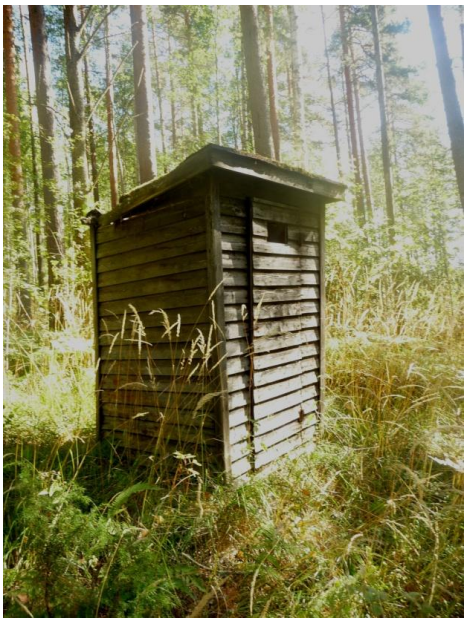
147. Etualalla Tammi ja Vaahtera (76 ja 75).

Arvoluokitus: B. Rakennuksiin liittyy historiallisia ja rakennushistoriallisia arvoja, ja ne ovat osa maisemallista ja kulttuurihistoriallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

148. Lehmus (77).

149-150. Ulkokäymälä (78) ja vanha ulkokäymälä (79).

Käymälät: Arvoluokitus C.

Lehmus- ja Tammi- mökkien välisellä alueella sijaitseva ulkokäymälä on ajanmukainen. Vanhempi käymälä on huonommassa kunnossa, ja siinä on asioimismahdollisuus vain yhdelle.

Asuntokasarmi Tupsula (VB 15)

Asuntokasarmi VB 15 eli Tupsula on kadonnut, mutta siihen kuuluva suuri kellari on jäljellä. Asuntokasarmi rakennettiin 1885 ja korjattiin 1920. Rakennus oli osittain yksi- ja osittain kaksikerroksinen, lisäksi siinä oli vielä ullakkotilaa. Keskellä katto oli päätykolmionomainen. Kummallakin puolella oli kaksi sisäänkäyntiä, joista ainakin pihanpuoleisista pääsi erikseen ylä- ja alakertaan. Lisäksi päädyissä oli sisäänkäynnit. Sisällä oli 16 huonetta. Pihapiiriin kuului piharakennuksia.

Tupsulan (VB 15) kellari (80)

151. Tupsulan (VB 15) kellari.

Arvoluokitus: C. Kellari kertoo omalta osaltaan työväen kasarmien säilytystiloista, mutta se on jäänyt sittemmin ilman uusiokäyttöä. Kellari on lomailijoita ajatellen näköhaitta ja säilytystilana kelvoton.

152. Tupsulan kellari (takana Raili-Kaarina –mökki Lehmus).

Betonista tai sementistä valettuun kellariin johtaa kaksi sisäänkäyntiä ja sen katolla on ilmanvaihtohormit.

Entinen Saaren kauppa ja sen piharakennukset (25/18)

Asuin- ja liikerakennus (81)

Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa maisemallista ja kylän kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Arkkitehtuuriltaan kylän muista rakennuksista poikkeaa entinen Saaren kaupan valkoiseksi rapattu liiketalo, joka edustaa tyyliltään funktionalismia (154-155). Funktionalismi levisi 1930-luvulta alkaen myös maaseudulle, joten tämä liikerakennus on kiinnostava esimerkki ajan rakentamistavasta.

Kaupparakennuksen kadunpuoleisia näyteikkunoita on pienennetty. Kuten vanhassa valokuvassa näkyy, ovat kadunpuolen ikkunat olleet selvästi nykyisiä suuremmat, ja rappausta tarkasteltaessa voi nähdä alkuperäisen eron. Pihan puolella on katettu lasittamaton

parveke ja kuisti, jotka on tehty vuoden 1995 jälkeen. Silloin otetussa valokuvassa ylempi parveke on ollut pieni ja kattamaton, ja alemman tilalla on ollut pelkkä sisäänkäynti portaineen. [59] Pihapiiriin kuuluu matalia puurakennuksia, joiden väri on punamulta. Toisessa on osa seinää rakennettu suurista sementtitiilistä. Yhdessä tien toisella puolella sijainneiden Osuuskauppa Kyminmaan ja Karppisen kyläkaupan (Werlan kyläkauppa) kanssa muodosti Saaren kauppa yhtenäisen liikekeskuksen, jossa riitti asiakkaita.

153. Entisen Saaren kaupan (25/18) piharakennukset I ja II sijaitsevat aivan maailmanperintöalueen lähellä. Taustalla Lautavarasto (M 3.)

154. Entinen Saaren kauppa (25/18).

155. Entinen Saaren kauppa (25/18) pihalta.

Piharakennukset I ja II (82,83)

Arvoluokitus: B. Rakennuksiin liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja ne ovat osa suurempaa maisemallista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Kaksi piharakennusta edustaa paikkakunnan perinteistä puurakennustapaa, jolle on tyypillistä punamullan väri. Piharakennus I on vaakalaudoitettu ja molemmissa on peltikatto. Piharakennus II on pystylaudoitettu, ja siinä on sementtitiilistä rakennettu osa.

156. Piharakennus I (82).

157. Piharakennus II(83).

158. Piharakennus II, detalji: sementtitiiliosa.

Puolakan tontin (25/19) rannanpuoleinen osuus (84,85)

Aivan Saaren kaupan tontin 25/18 vieressä on lähes tyhjä maa-alue, jossa on vanha maalaamaton puuvaja sekä punainen sauna. Rakennukset kuuluvat osana Puolakan talon vanhaan tonttikokonaisuuteen, joka jatkuu tien toiselle puolelle.

159. Vaja (84).

160. Vanha sauna (85).

Vaja. Arvoluokitus C. Vaja on huolittelematon ja maalaamaton lautarakennus, jossa on peltikatto.

Sauna. Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on ollut osa suurempaa kylän kokonaisuutta.

Sauna on osittain pystylaudoitettu ja toiselta puolelta vaakasuorista hirsistä koottu punainen rakennus, jossa on peltikatto. Rakennus on selvästi iältään vanha.

Asuinrakennus (25/20) ulkorakennuksineen (86-88)

Arvoluokitus: C. Puolitoistakerroksinen vaakaponttilaudoitettu asuintalo edustaa sodanjälkeistä rakennuskantaa. Rakennusta on muuteltu.

161. Asuinrakennus (25/20).

162. Asuinrakennus (25/20).

Tien puolella on tilava katettu kuisti. Autotallin oven saranat on tuotu Verlan tehtaalta ennen sen museoimista, eli rakennusta on täydennetty ja korjattu luultavasti vuoden 1964 jälkeen.

Tontilla on kaksi pientä piharakennusta ja kaivo (163-165).

Piharakennukset (87,88)

Vaja (87). Arvoluokitus: C. Punaiseksi maalattu puurakenteinen pulpettikattoinen vaja on ajoittamaton (163).

163. Pulpettikattoinen vaja.

164.Uimakoppi, tuotu tehtaan uimarannasta.

Uimakoppi (88)

Arvoluokitus: A. Rakennukseen liittyy historiallisia ja rakennushistoriallisia arvoja, ja se on ollut aiemmin osa tehdasympäristön maisemallista ja kulttuurihistoriallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan.

Uimakoppi. Vihreäksi maalattu melko hyvin säilynyt ikkunallinen uimakoppi on peräisin tehtaan uimarannalta lahden pohjukasta. Kaidetta on paikattu kierrätetyllä materiaalilla (164).

165. Pihakaivo (89).

Järvenpää (25/22) (90,91)

Asuinrakennus (90)

Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt osittain alkuperäisessä asussaan.

1900-luvun alun työläisasunto on pystylaudoitettu ja satulakattoinen. Siihen on lisätty myöhemmin koristeelliset kuistit. Rakennuksen värit ovat punainen ja valkoinen. Samat värit toistuvat porttirakennelmassa (166).

166. Järvenpää, asuinrakennus.

Pihassa on punainen peiterimavuorattu aittarakennus, jossa on valkoiseksi maalattu säleikkö ja peltikatto (167).

167. Järvenpää, aitta.

Aitta (91) Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Asuinrakennus (25/23) ja piharakennukset (92-94)

Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa maisemallista kyläkokonaisuutta.

168. Asuinrakennus.

Vaakaponttilaudoitettu pienehkö työläisasunto, joka on säilynyt historiallisesti varsin aitona 1900-luvun alusta. Rakennuksen perustus on tehty lohkotuista kivistä (168).

169. Piharakennus I (93).

Pihan laidalla on peiterimalaudoitettu ulkorakennus, jossa on myös autotalli (169). Pihassa on lisäksi pienempi ulkorakennus sekä uudempi sauna (170).

170. Piharakennus II eli sauna, ja pienempi ulkorakennus (94).

Piharakennus I ja III eli sauna:

Arvoluokitus: B. Rakennuksiin liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

Ulkorakennus eli piharakennus II: Arvoluokitus C.

Asuinrakennus (25/26) ja pihasauna (95,96)

Pihapiiriin kuuluu peiterimalaudoitettu satulakattoinen työläiskoti puutarhoineen ja sauna 1920-luvulta.

Asuinrakennus (95)

Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa suurempaa maisemallista kyläkokonaisuutta.

Päärakennuksessa on säleiköllä varustettu kuisti ja parveke (171).

171. Asuinrakennus (25/26).

172. Sauna 1920-luvulta.

Pihasauna (96)

Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa vanhaa kylän kokonaisuutta.

Sauna on vaakalaudoitettu punaiseksi maalattu rakennus, jossa on katoksella varustettu sisäänkäynti, ulkopuolelta ullakolle johtavat tikapuut, ja peltikatto (172).

Asuinrakennus (25/27) ja piharakennukset (97-100)

Asuinrakennus (25/27) (97). Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa kylätien varren maisemallista ja rakennettua kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt osittain alkuperäisessä asussaan.

Mansardikattoinen vaakalaudoitettu päärakennus, jollaiset olivat tyypillisiä 1900-luvun alun työläisasuntoja, sijaitsee tien välittömässä tuntumassa. Talon ikkunoita on myöhemmin muutettu standardimaisiksi, ja kuistia on laajennettu (173-174).

173. Asuinrakennus (25/27).

174. Asuinrakennus pihan puolelta.

Piharakennus I (98)

Arvoluokitus C.

175.Piharakennus I.

Piharakennus I on vaakalaudoitettu peltikattoinen aittarakennus, jossa on sisäänvedetty kuisti (175). Talossa on peltikatto. Ilmeisesti vanha rakennus on korjailtu tunnistamattomaksi tai kyseessä on uudisrakennus.

176. Piharakennus II.

Piharakennus II. **(99) Arvoluokitus B.** Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa kylätien varren maisemallista ja rakennettua kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti sen arkkitehtuuriin.

Piharakennus II on pystylaudoitettu satulakattoinen rakennus, joka on voinut toimia liiterinä (176). Molemmat piharakennukset on maalattu okranvärisiksi samoin kuin päärakennuskin.

Vajat (100) Arvoluokitus C.

Kahdesta huolittelemattomasta vajasta ainakin toinen toimi puutavarasuojana (177).

177. Vajat.

Asuinrakennus (25/36) ulkorakennuksineen (101-104)

Asuinrakennus (25/36) (101). Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja se on osa kylätien varren maisemallista ja rakennettua kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt osittain alkuperäisessä asussaan.

178. Asuinrakennus (25/36).

Pieni taitekattoinen työläisasunto muodostaa ulkorakennusten kanssa 1900-luvun alulle tyypillisen pihapiirin. Talon nurkka on sisäänvedetty portaiden ja sisäänkäynnin kohdalta. Puupinta on pystylaudoitettu, ja väri vaalean kellertävä, nurkkalaudat ja ikkunanpielet valkoiset.

179. Piharakennus I.

180. Piharakennukset kesällä.

Piharakennus I (102)

Piharakennus I on pitkänomainen, pystyrimalaudoitettu peltikattoinen punainen rakennus, joka on osa vanhaa pihapiiriä (179-180).

181. Piharakennus II.

Piharakennus II (103)

Piharakennus II vaikuttaa yhtä vanhalta. Se on pieni pystyrimalaudoitettu peltikattoinen vaja, jonka seinustalla säilytetään polttopuita (180-181). Pihakaivo (182) on selvästi iältään vanha.

Piharakennukset I-II ja kaivo: Arvoluokitus: B. Rakennuksiin liittyy rakennushistoriallisia ja historiallisia arvoja, ja ne ovat osa 1900-luvun alun pihakokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan tai muutokset on sopeutettu onnistuneesti niiden arkkitehtuuriin.

182. (25/36) Pihakaivo (104).

Vanha kanala (104): Arvoluokitus C.

183. Hyljätty kanala.

Tontin nurkassa on pystyrimalaudoitettu maalaamaton kanala, joka on romahtamispisteessä (183).

Hirsniemen lomamökit käymälöineen ja rantasauna (105-109)

Arvoluokitus: C. Rakennuksiin liittyy toiminnallisia, maisemallisia ja sosiaalihistoriallisia arvoja. Ne ovat osa suurempaa työmarkkinapoliittista kokonaisuutta. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan.

Hirsniemen mökit ilmentävät työnantajan huolenpitoa alaisistaan, mikä on ollut Verlassa perinne.

184. Saukko (105)

Hirsniemen pyöreistä hirsistä rakennetut mökit ovat nimeltään Jänis, Mäyrä, Orava ja Saukko, (184), jonka takana on ajoittamaton kaivo. Mökkien yhteyteen kuuluvat erilliset kuivakäymälät ja pyöröhirsistä rakennettu sauna. Jokaisella mökillä on oma käymälänsä.

185. Saukon käymälä.

Vähä-Kamposen rannassa on Hirsniemen mökkiasukkaita varten siistitty kaunis uimaranta. Hirsniemen mökit ovat peräisin 1970-luvulta. Ne rakennettiin kahdessa osassa, ensin kaksi vuonna 1970 ja 1974 kaksi Kymi-Yhtiön työntekijöiden virkistyskäyttöön.

186. Orava (106).

187. Oravan käymälä.

188. Mäyrä (107)

189. Mäyrän käymälä.

190. Jäniksen käymälä.

191. Jänis (108)

192. Hirsniemen sauna (109).

Hirsniemen sauna: Arvoluokitus: C. Rakennukseen liittyy toiminnallisia, maisemallisia ja sosiaalihistoriallisia arvoja. Se on osa suurempaa maisemallista kokonaisuutta. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan.

Verlan Saha (122-127)

Sahan rakennukset: Arvoluokitus C.

209. Verlan saha.

Sahan päärakennus (122)

210. Sahan puutavarakuivaamot.

Puutavaran kuivaamot (123)

211. Sahan varastokatos.

Sahan varastokatos (124)

212. Puimala.

Puimala (125)

Arvoluokitus C. Sahalle mentäessä on tien mutkassa entinen puimala tai riihi, joka on jo romahtamaisillaan, mahdollisesti 1930-1940 –luvulta (212).

213. Viljankuivaamo.

Viljankuivaamo (126)

Arvoluokitus B. Rakennuksella on kulttuurihistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja.

Sahalle tultaessa on sen reunassa viljankuivaamo 1960-luvulta (213). Viljankuivaamo on pystylaudoitettu, erillisellä vaakalaudoitetulla tornimaisella osalla varustettu rakennus, joka kuvaa 1960-luvulla käytettyjä menetelmiä ja kertoo osaltaan Puolakan tilan maatalouden harjoittamisesta.

214. Verlan sahan varasto.

Sahan varasto (127)

Verlan sahan rakennukset

Arvoluokitus: C. Verlan sahan rakennuksista vanhimmat ovat 1980-luvun puolivälistä. Sahan rakennukset ovat kaikki puurakenteisia: saha, varasto, ja kaksi puutavarankuivaamoa, joista toinen on uudempi (209-214).

Lähempänä rantaa pellonreunassa ovat ne kiviröykkiöt jotka ovat esihistoriallisia hautoja ja jotka on inventoitu Museoviraston toimesta.

Kesäasunto Villa Lydia piharakennuksineen (136-139)

Arvoluokitus: C. Pyöröhirsistä rakennettu valmismökki, aitta, huvimaja ja sauna, joka on myös koottu valmishirsistä. Rakennukset ovat luultavasti 1980-luvulta.

Villa Lydia päärakennus (136)

Villa Lydia aitta (137)

Villa Lydia huvimaja (138)

Villa Lydia sauna (139)

223. Villa Lydia.

224. Villa Lydia, sauna.

225. Villa Lydia, aitta.

Aitta on pieni vaakalaudoitettu puurakennus, jossa on matala satulakatto ja viehättävä kuisti.

226. Villa Lydia,huvimaja.

Rannan tuntumassa oleva huvimaja on sementtitolpille nostettu pieni puurakennelma. Villa Lydian pihapiirin rakennukset muodostavat erilaisina vähän sekavan kokonaisuuden.

Aidattu lammashaka ja sen katos (110)

Arvoluokitus C. Valkealan puolella Vennukanniemeen päin mentäessä lomamökkien jälkeen on rannassa lampaille tehty aitaus ja siellä uudempi katos.

193. Lammashaka, aita ja katos.

Vennukanniemen virkistysalue

194. Vennukanniemen uimalan paikalla ei ole säilynyt rakennuksia.

Vennukanniemen eteläpuolella on ollut tehtaan rakennuttama uimalaitos, jonka puurakennelmista ei ole mitään jäljellä. Uimalaa saivat käyttää tehtaan asukkaiden lisäksi ulkopuolisetkin. Vennukanniemen uimala oli hyvin suosittu. Uimanäytöksiä pidettiin Kuusankoskella.

Uimalaitos käsitti laiturin hyppytorneineen ja uimaratoineen ja pukukoppirakennuksen, jonka toinen puoli oli varattu miehille ja toinen naisille, sekä erillisen käymälän. Laituri oli n. 25 m pitkä, hyppytorni 5,5 m korkea. Myös uimaratojen, joita oli neljä, pituus oli 25 metriä. [60]

Verlantie 183 A päärakennus ja piharakennukset (111-112)

Arvoluokitus: C. Osayleiskaavan laajennusalue rajoittuu tiehen nro 14570. Inventoitava alue loppuu Verlantie 183 kohdalle rajan kulkiessa rantaan vievää tietä pitkin. Verlantie 183 A on rantatontti, jolla sijaitsee ainoa omaa maataan viljelevä tila Verlassa. Samalla se toimii metsä- ja maatalousyrityksen talouskeskuksena. Rannan puolella sijaitseva puurakenteinen yksikerroksinen asuinrakennus on tehty 1960-luvulla, ja sitä on laajennettu 1990-luvulla vinkkelirakennukseksi. Erillinen autotalli on 1970-luvulta, konehalli 2000-luvulta. Rakennusryhmän yleisilme on huoliteltu ja valoisa (195-197. Verlantie 183 A).

195. Verlantie 183 A, päärakennus.

Lähistöllä ovat ne ”Huiperinojan suunnassa” sijaitsevat kivikasat, jotka viittaavat historiallisen ajan pellonraivaukseen ja jotka eivät välttämättä ole hautoja toisin kuin Vähä-Kamposen kiviröykkiöt.[61]

196. Verlantie 183 A autotalli 1970-luvulta.

Verlantie 183 A autotalli (111)

Arvoluokitus C. Autotalli on tyypillinen 1970-luvun tasakattoinen talo, joka on vaakalaudoitettu (197).

197. Konehalli vuodelta 2000.

Verlantie 183 A konehalli (112)

Arvoluokitus C. Konehalli on harjakattoinen, vaakalaudoitettu halli jossa on pienet ikkunat ja leveät ovet. Piharakennusten arvo on yksinomaan käytännöllinen.

Tienvarsikaivo I (113)

198. Tienvarsikaivo I.

Arvoluokitus: B. Rakennelma on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan ja se on harvinainen.

Tien varresta Verlantie 205 takaa löytyy harvinainen puurakenteinen kaivo, josta saadaan vielä hiukan vettä. Kaivon vedennostonostojärjestelmä on vanha, samoin kaivon puinen tukilaudoitus (198). Kaivo on toiminut kahden tien toisella puolella olevan talon vedenottopaikkana.

Tienvarsikaivo II (114)

Arvoluokitus: B. Verlantie 213 rakennuksia vastapäätä tien toiselta puolelta löytyy toinen tienvarsikaivo, joka on erittäin huonossa kunnossa. Kaivon rakennelmaan on kiinnitetty peltiämpäri (199).

199. Tienvarsikaivo II.

Verlantie 205 asuinrakennus ja autotalli (115)

Verlantie 205 rakennukset on suhteutettu onnistuneesti maisemaan.

200. Verlantie 205 päärakennus.

201. Verlantie 205 autotalli.

Arvoluokitus: C.

Verlantie 205 (Ismo Puolakka) omakotitalo ja autotallirakennus ovat 2000-luvulta (200-201). Samalla näkyvät pellot, joista osa on Salmisen, osa Puolakan omistuksessa. Peltoon on haudattu venäläinen sotilas, jonka ruumis ajautui rantaan suomalaisten ammuttua lentokoneen alas Verlan ilmataistelun aikana kesällä 1945. Hautapaikkaa ei ole merkitty.

Verlan Sahan omistajan Ilpo Puolakan kotitila (116-121)

202. Alfred Puolakan mökki.

Alfred Puolakan mökki (116)

Arvoluokitus B. Rakennukseen liittyy kulttuurihistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, mutta se on huonossa kunnossa.

Pihapiiri perustuu vanhalle jaottelulle, mutta rakennusten ikä vaihtelee. Asuinrakennuksen takana on pihapiirin silmämääräisesti vanhin rakennus, ajoittamaton tupamökki jossa asui aikanaan tilanomistajan isän setä Alfred Puolakka (202).

203. Puolakan tilan päärakennus, mahdollisesti 1930-luvulta, jatkettu 1960-luvulla.

Päärakennus (117)

Arvoluokitus C. Päärakennus on todennäköisesti 1930-luvulta, mutta sitä on jatkettu tiiliosalla 1960-luvulla. Tämä vanhempi, todennäköisesti 1930-luvulla rakennettu osa on myöhemmin päällystetty mineriitillä (203. Puolakan tilan päärakennus).

Aitta- ja liiterirakennus (118)

Arvoluokitus B.

Arvoluokitus: B. Rakennukseen liittyy rakennushistoriallisia ja paikallishistoriallisia arvoja, ja se on osa suurempaa pihapiirin kokonaisuutta.

Pihapiirin rakennuksista arvokkain on aitta- ja liiterirakennus (204-205)) Rakennus on vaakalaudoitettu, ja siinä on tiilikatto. Kuistin kaaret kertovat tyylittelystä.

204-205. Aitta- ja liiterirakennus.

Muut rakennukset: auto- ja traktoritalli, ulkorakennus ja puutavarahöylläämö

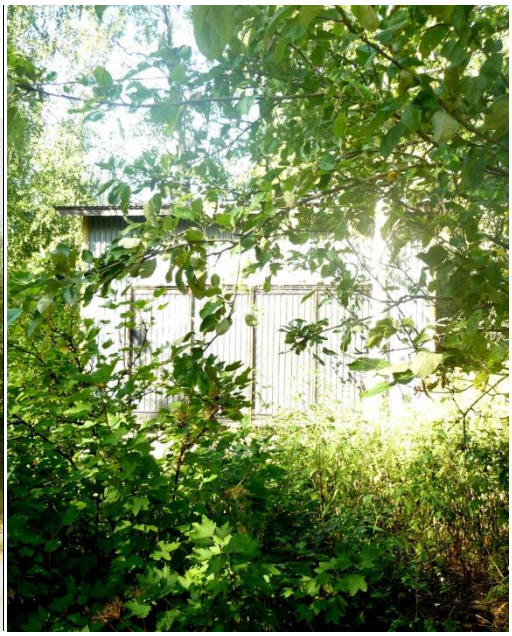
Pihapiirin muihin rakennuksiin kuuluvat auto- ja traktoritalli, aaltopeltinen ulkorakennus sekä navetasta tehty puutavarahöylläämö (206). Entinen höylläämö paloi 1998.

Puutavarahöylläämö (119). Arvoluokitus C. Puutavarahöylläämö on tiiliseinäinen peltikattoinen rakennus, jossa navetan rakenne on selvästi nähtävissä (206).

206. Puutavarahöyläämö.

Auto- ja traktoritalli (120). Arvoluokitus C. Auto- ja traktoritalli on satulakattoinen, sementtitiilestä tehty rakennus (207).

207. Auto- ja traktoritalli.

208. Peltinen piharakennus.

Ulkorakennus (121). Arvoluokitus C. Ulkorakennus on aaltopeltiä (208).

Tien varressa pensaikossa on vanhan tuhoutuneen rakennuksen pohja (Ks. Liite II. Kadonneet rakennukset).

Arvilan kesäasunto (128) ja piharakennus (129)

Arvoluokitus: B. Rakennuksiin liittyy rakennushistoriallisia ja maisemallisia arvoja. Rakennukset ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan.

Kesäasunto rantatöyräällä sekä samanaikainen piharakennus muodostavat kauniin pihapiirin (215-216). Suunnittelutyön teki rakennusmestari. Vaaleansävyisellä siniharmaalla värillä maalatut lautarakennukset kätkeytyvät maisemaan. Mökissä on avoin katettu kuisti, jonka lasikuituinen katto päästää auringonvalon läpi. Rakennukset on tehty 1964.

215. Arvilan kesäasunto.

216. Arvilan kesäasunnon piharakennus.

Kaijanlahti, omakotitalo piharakennuksineen

Asuinrakennus (130)

Arvioluokitus: C. Lautarakenteinen tilava asuinrakennus on valmistunut 1974. Rakennuksen alakerrassa on sauna. Lisäksi pihapiiriin kuuluvat erilliset aitta, autotalli, venevaja ja huvimaja kaikki 1970-luvulta (Paavo Laine).

217. Kaijanlahti, omakotitalo.

Kaijanlahti: Aitta (131) maakellari (132) autotalli (133) venevaja (134) ja huvimaja (135)

Arvoluokitus C. Rakennukset edustavat 1970-luvun tyyliä (217-222).

218. Kaijanlahti, aitta.

219. Kaijanlahti, maakellari.

220. Kaijanlahti autotalli.

221-222. Kaijanlahti, venevaja ja huvimaja.

YHTEENVETO

Osayleiskaava-alueen kulttuurihistoriallinen merkitys

Inventoidun alueen kulttuurihistoriallinen merkitys on erittäin suuri ja monitahoinen. Alueella on esihistoriaa kalliomaalausten ja röykkiöhautojen muodossa. Historialliselta ajalta periytyy tieverkoston perusrakenne, joka on säilynyt pääpiirteissään samanlaisena nykypäiviin asti. Maisemalle on tunnusomaista jyrkät korkeuserot, erilaiset läpikulkureitit ja koskimaisema. Alueella toimii kansainvälisesti ainutlaatuinen Verlan tehdasmuseo, joka on UNESCON maailmanperintökohde.

Alueen kokonaiskuvaa tarkasteltaessa huomio kiinnittyy seuraaviin suuriin muutoksiin: tehdasympäristö on säilytetty museoituna, kun taas myllyihin ja uittoon liittyvä historia on maisemasta lähes täysin kadonnut. Uittoruuhi ja myllyyn johtava vesiränni on purettu 1960-luvulla. Uittoon liittyvät puiset kävelysillat ovat samoin kadonneet, samoin myllyyn johtava silta. Tukinuitosta kertovat vain kanavan kivilohkarein tuetut seinämät ja metalliset, rantakallioihin kiinnitetyt tukirakenteiden osat. Nippu-uittoon kuulunut kuljetusrata konehuoneineen on osittain säilynyt, vaikkakin kiskot ovat poikki ja kokonaisuuteen kuuluneet tien yli kulkeneet puomit poistettu. Kiskojen katkeaminen pysäköintipaikan kohdalla aiheuttaa levottoman vaikutelman. Tien yli kulkevien puomien ruostuneet pidikkeet ja konehuone on onneksi jätetty paikoilleen, vaikka niiden tyylikkyys onkin kyseenalaista. Samalla kylätien pintaa on korotettu ja Nisukseen päin menevää mutkaa oiottu pysäköintipaikan tieltä. Tavarankuljetus oli osa Verlan arkipäivää, kuljetettiinpa sitten puuta tehtaan raaka-aineeksi, lämmitykseen tai muualle vesistön alajuoksulle.

Pysäköintipaikka entisellä uittoalueella on maisemallisesti epätyydyttävä ja nykyisellään epäesteettinen. Kosken yläjuoksulla Nisuksen tien mutkassa olevaa rantaosuutta, jossa

sijaitsivat tukkipuiden nostossa käytetty mahalanpyörä ja kannaksen yli kulkevat kiskot puomeineen, on lähes mahdoton tunnistaa.

Lomamökkiasutus on suhteutettu maailmanperintöalueelle ja sen välittömään läheisyyteen asianmukaisesti ja alueen ilmapiirin huomioonottaen. Alueen kyläasutus, yksityiset vapaa-ajan asunnot, yritykset ja maatilat kertovat Verlan asutuksesta ainakin 1830-luvulta nykypäivään.

Verlan asukkaiden ongelma on kylämiljöön tyhjeneminen ja palveluiden väheneminen. Kuitenkin sillä on kaikki menestymisen mahdollisuudet paikan kulttuurihistoriallisen merkityksen, monipuolisen rakennuskannan ja luonnonkauneuden takia. Verlan tehdas on ollut hyvä esimerkki toimivasta tehdas- ja työyhteisöstä, jossa tehtiin pitkiä työuria.

Verlassa on mahdollista kehittää erityisesti kesäasutusta ja matkailua. Tällöin on syytä kiinnittää huomiota liikenteen ohjauksellisen kokonaisuuteen ja paikoitusalueisiin.

Verlan maailmanperintökohteen UPM-Kymmene Oyj:n omistamia kiinteistöjä koskeva rakennussuojelulakiesitys on parhaillaan vireillä.[62] Verlan tehdasmuseon alue, joka on UNESCON maailmaperintökohde, on ainutlaatuinen oman aikakautensa tehdasympäristö, joka on rakennustyyliltään omaperäinen ja Suomessa täysin ainutlaatuinen. Alueella on toiminut ansioituneita arkkitehtejä, kuten Carl Edvard Dippell, Arne Helander ja Matti Karjanoja.

Carl Edvard Dippell (1855 – 1912) suunnitteli Hovinmaan puuhiomon, ja kaksikerroksisen liike- ja toimistorakennuksen Viipuriin 1880. Hänen töitään ovat Viipurin uusi tuomiokirkko vuosilta 1887 ja 1891 -1 893, Nuijamaan kappelikirkko ja yksi asuinrakennus vuodelta 1887, Papulanvuoren näkötorni Viipurissa 1889 ja Rakkolanjoen kaakelitehdas Viipurin maalaiskunnassa 1889. Verlan tehtaiden rakentamisen aikana Dippellin suunnittelemista rakennuksista valmistui Viipurin venäläisen seurakunnan talo 1893 ja Viipurissa sijaitsevat Papulan varastorakennukset vuosina 1896 ja 1897. Wolffin makasiini valmistui Viipuriin 1894, Viipurin Pantsarlahden vuokrakasarmi ja Oy Torkkelin varasto- ja asuinrakennus valmistuivat 1897. Vuosina 1897 - 1899 valmistui Weckroothien talo Viipuriin. 1900-luvun alussa Edvard Dippell suunnitteli vielä kaksi asuintaloa 1901)ja Kirvun kattohuopatehtaan ja Hämekoski Oy:n puuhiomon 1904.[63]

Arne Helander oli Bertel Liljequistin, joka perusti oman toimistonsa Helsinkiin 1926, avustaja ja työtoveri. Helander tuli osakkaaksi toimistoon 1942. Arne Helanderin päätöitä ovat Vanhainkoti Olaus Petri –Hemmet Helsingin Töölöön yhdessä Bertel Liljeqvistin kanssa 1947, ja Savonlinnan tuomiokirkko 1947 - 49. Helander osallistui arkkitehtikilpailuihin menestyksekkäästi yhdessä Georg Jägerroosin kanssa.

Matti Karjanoja (s. 1955-) valmistui arkkitehdiksi 1986. Arkkitehtitoimisto Kirsti ja Erkki Helamaan toimisto1986 - 1988, Tapiolan Studio Arkkitehdit Oy:n toimisto 1988-1989, jonka jälkeen omassa arkkitehti- ja rakennuttajakonsulttitoimistossa Arkton Arkkitehdit Oy:ssä 1989 - 2009, Vaasan kaupungin rakennusvalvontatoimistossa tarkastusarkkitehtinä 1.2.2009 lähtien. Karjanoja on lisäksi julkaissut useita rakentamiseen liittyviä kirjoja sekä ollut mukana

useissa rakennusalan näyttelyissä eri maissa ja hänelle on myönnetty kaksi apurahaa. Hänet valittiin Vaasan rakennustarkastajaksi 2010.

227. Ricterien talon ulkorakennukset VU 5 a, b.

Maisema

Vanhoja vedenottopaikkoja ovat olleet VB 3:n yläpuolella rinteessä oleva lähde, kaivo Vilkmanien mökin nurkalla, ja Seuratalon pihapiirin kaivo. Tehdasyhdyskunnan asukkaat käyttivät enimmäkseen vesistön vettä myös juomavetenä. Lisäksi maailmanperintöalueen ulkopuolella on ajoittamaton kaivo Hirsniemessä lomamökki Saukon takana, ja vanha puurakenteinen kaivo Verlantie 205 takana.

Uudempia kaivoja ovat rakennuksen VB 3 alapuolella Myllytuvan nurkalla, VB 13 pihapiirissä, Kuusi-mökin luona ja Mänty-mökin ja Metsätietopolun välillä. Kunnallistekniikka tuli käyttöön Verlassa myöhään, vasta 2000-luvun alussa. Kaivot ja lähteet ovat jäljitettävissä, vaikkakin niiden ulkoasu on muuttunut sementtirenkaiden käytön vuoksi lukuunottamatta Verlantie 205 takana olevaa vanhaa puurakenteista kaivoa, jossa on vielä hiukan vettä.

Verlassa on ollut kolmenlaisia kiskoja: ensinnäkin tehtaaseen johtavat kapeammat kiskot, joita pitkin hevoset vetivät kuusipuuta tehtaaseen, ja toiseksi tehtaan sisällä ja pihalla olevat kiskot pahvikärryjä varten, joita työnnettiin ihmisvoimin. Kolmanneksi 1964 rakennettiin kannaksen yli leveämmät nippu-uittoradan kiskot, joita pitkin siirrettiin tukkilasteja toiselle rannalle. Kiskoista on rippeitä jäljellä tehtaan sisätiloissa ja yläpihalla, ja nippu-uittoradasta sen alkupää lähellä Mahalannostoa, ja tieltä rantaan vievä osa.

Kalliomaalauksen pohjoispuolella kosken yläjuoksulla on edelleen venesatama. Itse kalliomaalaus on lähes näkymättömissä, joten se pitäisi puhdistaa. Vennukanniemessä on jäljellä uimalaitoksen vanhojen rakennusten pohjia. Vähä-Kamposen länsirannan poukamassa Porkkanalahdessa oli luistelupaikka, samoin Arkon lahdessa. Työläisnaiset pesivät perheensä pyykit saunoilla tai Porkkanalahtea vastapäätä olevan niemen takana. Pyykkinarut tuotiin

mukana ja sidottiin puihin vain pyykin kuivausajaksi. Veden pinta on korkeampi nykyään kuin aikaisemmin. Nykyisessä UPM-Kymmenen uimarannassa oli napakelkka.

228. Hevoskierto. Verlan tehtaan arkisto.

Verlan työväestön pihapiirit ovat muuttuneet työläisten keittiöpuutarhoista loma-asukkaiden rentoutumispaikoiksi. Perunamaan, marjapensaiden, kanaloiden, sikaloiden ja tunkioiden tilalle ovat tulleet grillipaikat ja puutarhakeinut. Kylän talojen pihoilla on jossain määrin säilynyt vanhoja aittoja tai muita ulkorakennuksia. Yleisiä ovat maakellarit, jotka ovat Verlalle tunnusomaisia (230). Lisäksi pengerryksiä tai muuta puutarhaan viittaavaa kuten vanhoja marjapensaita löytyy seuraavien mökkien pihoilta: VB 4, VB 10, VB 13 ja VB 14. Aidat, joilla virkamiestalojen pihapiirit oli aidattu, oli tehty lähinnä kotieläinten takia. Aitoja on ollut ainakin rakennusten VB 3 ja VB 5 ympärillä. Puisia portaita, joita pitkin kuljettiin maaston korkeuserojen takia, on jäljellä pari kappaletta Valkealan puolella.

229. Kuivaamon seinää, detalji.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet:

Rakennusvalvontaviraston arkisto, Kouvola

Kouvolan Seudun Sähkö Oy. Rakennuslupahakemukset piirustuksineen 1993 – 1994.

Verlan osayleiskaava. Maisemanhoitosuunnitelma. Maisemasuunnittelu Hemgård, Helsinki. 30.12.1998. Jaalan kunta, Valkealan kunta.

Verlan osayleiskaava. Rakentamisohje. Arkkitehtitoimisto Jukka Turtiainen Oy.15.3.1999. Jaalan kunta, Valkealan kunta.

Verlan osayleiskaava. Osayeiskaavan selostus. Arkkitehtitoimisto Jukka Turtiainen Oy. 8.6.1999. Jaalan kunta, Valkealan kunta.

Verlan osayleiskaavan muutos. Osallistumis- ja arviointisuunnitelma. 15.4.2009. Kouvolan kaupunki.

Inkeri Ahveniston arkisto

Kopiot kartoista

Nordberg Henri, Verlan ruukkiyhdyskunta 1882-1964. Kansatieteellinen tutkimus puuhioke- ja pahvitehtaan työntekijöiden työ- ja elämänoloista. Pro gradu –tutkielma, 1974, Turku.

Valokuvien pinnakkaisvedokset.

Museovirasto

Lesell Kreeta, Kouvola Verla, Osayleiskaavan laajennusalueen inventointi, 2009, Museovirasto.

Vuoristo Katja, Valkealan historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi, 2008, Museovirasto.

Verlan tehtaan arkisto

Lievonen Timo, Verla. Rakennushistoriallinen inventointi / 1995. Kymenlaakson maakuntamuseo.

Pyykkö Heikki (ohjaus), Tampereen teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtuurin osasto. Arkkitehtuurin historian ja teorian laitos. Julkaisu 2: Verla arkkitehtiopiskelijoiden harjoitustyönä. 1998, Tampere.

Verlan työväenasuntoalue. Kuntokartoitus 1966.

Verlan tehtaan arkiston kuva- ja karttakokoelmat.

Verlan maailmanperintöalueella tiloilla Werla 163-406-12-176 ja Ojaselkä 909-424-1-58 sijaitsevien rakennusten suojelu rakennussuojelulain nojalla. Museoviraston tiedote 24.8.2010.

Painamattomat kuvalähteet digitaalisessa muodossa

Riksarkivet, Tukholma

Verlankoskea esittävät kartat vuosilta 1778 ja 1788.

Kaakkois-Suomen Maanmittaustoimisto

Puolakan tilan kartat.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Ahvenisto Inkeri, Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle. Bibliotheca Historica 118, 2008, väitöskirja, Helsinki.

Hoving Victor, Kymin Osakeyhtiö 1872 - 1947. Osa I, 1947.

Niinikoski Eero, Verla, ainutlaatuinen teollisuusmuistomerkki, 2001, Jyväskylä.

Rastas Veikko, Kotikylänä Selänpää, Historiaa, merkkihenkilöitä, muistikuvia, ei vuosilukua.

Talvi Veikko, Pohjois-Kymenlaakson teollistuminen, Kymin Osakeyhtiön historia 1872-1917, 1979, Kouvola.

Talvi Veikko, Verlan tehdasmuseo, Tekniikka, 1973:4, 53-55.

Tuuri Antti, UPM-Kymmene, Metsän jättiläisen synty, 1999, Keuruu.

Internet-lähteet

http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/42234/Tehdas_yhdistaa.pdf?sequence=1

otettu 29.3.2011

http://whc.unesco.org/en/list/751 otettu 29.3.2011 otettu 29.3.2011

http://www.nba.fi/fi/maailmanperintokohteet#verla otettu 29.3.2011

Haastattelut ja keskustelut

Inkeri Ahvenisto, FT, Helsinki.

Tarja Antikainen, intendentti, Verlan tehdasmuseo.

Ville Majuri, kiinteistöpäällikkö, Verlan tehdasmuseo.

Rainer Richter, eläkeläinen, Verla.

Katri Söderholm, eläkeläinen, Verla.

Muut kuin Verlan tehtaan arkiston valokuvat ovat kirjoittajan.

---

[1] Lesell Kreeta, Kouvola Verla, Osayleiskaavan laajennusalueen inventointi, 2009, Museovirasto.
[2] Lievonen Timo, Verla. Rakennushistoriallinen inventointi, 1995. Kymenlaakson maakuntamuseo, 23.
Ks. myös: Verlan työväenasuntoalue. Kuntokartoitus 1966.

[3] Ahvenisto Inkeri, Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle. Bibliotheca Historica 118, 2008, 57, 59.
[4] Niinikoski Eero, Verla, ainutlaatuinen teollisuusmuistomerkki, 2001, 10.

[5]Ahvenisto, 2008, 59.

[6] Niinikoski, 2001, 10.
[7] Ahvenisto, 2008, Kartta 1, 58,59.
[8] Lievonen, 1995, 17.
[9] Ahvenisto, 2008, 57, 57 (9), 58 (10).
[10] Verlan kartta vuodelta 1909, Verlan tehtaan arkisto.
[11] Lievonen, 1995, 3.
[12] Niinikoski, 2001, 8-9.
[13] Ahvenisto, 2008, 13.
[14] Lievonen, 3,4.
[15] Niinikoski, 2001, 9, 11.
[16] Hoving Victor, Kymin Osakeyhtiö 1872-1947. Osa I, 1947, kartta s. 373.
[17] Talvi Veikko, Verlan tehdasmuseo, Tekniikka, 1973:4, 53-55, 53.
[18] Tuuri Antti, UPM-Kymmene, Metsän jättiläisen synty, 1999, 273.

[19] Lievonen, 1995, 8.
[20] Lievonen, 1995, 7-8.
[21] Lievonen, 1995, 7,9,11.
[22] Tuuri, 1999, 273.

[23] Kartta 1830-33. Jaala C.7.89 (11). Kymenlaakson maanmittaustoimisto.

[24] Osa Puolakan perintötilaa, 1921, vahvistettu 27.8.1923. Kymenlaakson maanmittaustoimisto.
[25] Lievonen, 1995, 17.
[26] Lievonen, 1995, 19-20.
[27] Ahvenisto, 2008, 16.

[28] Ahvenisto, 2008, 72.
[29] Ks. Vuoristo Katja, Valkealan historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi, 2008, Museovirasto.

[30] Lievonen, 1995, 14.
[31] Myllyn elevaattorin asennuspiirustus vuodelta 1946 on säilynyt, samoin sen pohjapiirustus vuodelta 1952. Pohjapiirros tehtiin Keskusosuusliike Hankkija r.l:n toimesta. Lievonen, 1995, 15.
[32] Rastas Veikko, Kotikylänä Selänpää, Historiaa, merkkihenkilöitä, muistikuvia, kuvat s. 34, 37.
[33] Verlan kartta, 1890.
[34] Ks. esim. Ahvenisto, 2008, kuva s. 14-15.
[35] Lievonen, 1995, 15.
[36] Pyykkö Heikki (ohjaus), Tampereen teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtuurin osasto. Arkkitehtuurin historian ja teorian laitos. Julkaisu 2: Verla arkkitehtiopiskelijoiden harjoitustyönä, 1998, 18.

[37] Kouvolan Seudun Sähkö Oy. Rakennuslupahakemukset piirustuksineen 1993 – 1994.

[38] Lohkominen sähkölaitokselle, 1993. Kartta, säilytysnumero Jaala 6:1003 a. Kymenlaakson maanmittaustoimisto.
[39] Lievonen, 1995, 16.
[40] Ahvenisto, 2008, kuva s. 96. Verlan tehtaan arkisto.
[41] Lievonen, 1995, 9.
[42] Pyykkö (ohjaus), 1998, 82.
[43] Ahvenisto, 2008, 256.
[44] Lievonen, 1995, 13.
[45] Nordberg Henri, Verlan ruukkiyhdyskunta 1882-1964. Kansatieteellinen tutkimus puuhioke- ja pahvitehtaan työntekijöiden työ- ja elämänoloista. Pro gradu –tutkielma,1974,94.
[46] Ahvenisto, 2008, 75.
[47] Verla, kartta 1890.
[48] Niinikoski, 2001, 44.
[49] Piirustus, Verlan tehtaan arkisto.
[50] Ahvenisto, 2008, 67.
[51] Ahvenisto, 2008, 67.
[52] Verlan osayleiskaava. Rakentamisohje. Arkkitehtitoimisto Jukka Turtiainen Oy.15.3.1999, 6.

[53] Nordberg, 1974, 97.
[54] Pohjapiirustus VB 3, 1969, Verlan tehtaan arkisto.
[55] Nordberg, 1974, 97.

[56] Nordberg, 1974, 97.

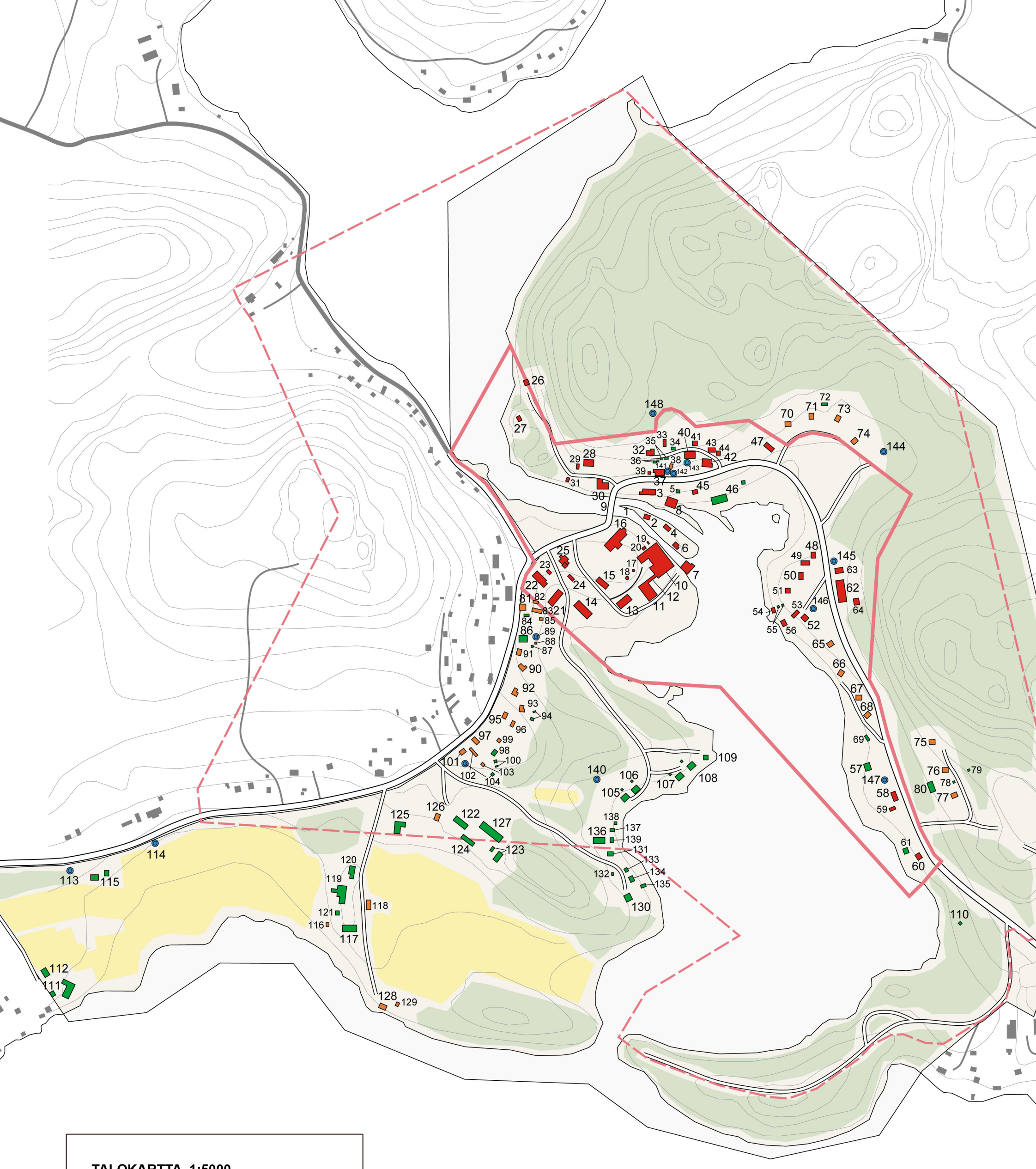
[57] Nordberg, 1974, 97, 101.
[58] Nordberg, 1974, 98.
[59] Lievonen, 1995, valokuvat 25/18.
[60] Rainer Richterin haastattelu Verlassa, 5.4.2011.
[61] Lesell, 2009, 6,13.

[62] Verlan maailmanperintöalueella tiloilla Werla 163-406-12-176 ja Ojaselkä 909-424-1-58 sijaitsevien rakennusten suojelu rakennussuojelulain nojalla. Museoviraston tiedote 24.8.2010.

[63] Niinikoski, 2001, 36-37.

230. Myllytuvan maakellari (39).

TALOKARTTA 1:5000
Rakennus luokka A
Rakennus luokka B
Rakennus luokka C
Kaivo tai suljettu lähde
UNESCO-alue
UNESCO-alueen suojavyöhyke

LIITE I

TALOKARTTA - NYKYTILANNE

KARTAN SELITYKSET

1. Kanava ja pato
2. Jaalan puolen mylly (D 1)
3. Selänpään entinen mylly
4. Sauna D 2
5. Sähkölaitosalueen uusi sauna ja vaja
6. Voimalaitos vuodelta 1923 (F 3)
7. Voimalaitos vuodelta 1954
8. Vesivoimalaitoksen koneasemarakennus (rak.1995)
9. Betonisilta vuodelta 1926
10. Tehdas (F 1)
11. Kuivaamo (F 2)
12. Hiomon ja kuivaamon välinen käytävä
13. Kollavarasto (M 1)
14. Talli (D 7)
15. Myllymakasiini (M 2)
16. Patruunan pytinki (JB 1)
17. Palokalustovaja (D 5)
18. Keilaradan paviljonki (D 6)
19. Polkupyöräkatos (D 4)
20. Juurikaskellari (JU 1)
21. Lautavarasto (M 3)
22. Saha (F 7)

23. Puutavaravarasto (F 8)

24. Liiteri (D 8)

25. Tukinsiirtovaunun konehuone ja maakellari

26. Venevaja Valkealan puolella

27. Uittomiesten maja

28. Virkamiestalo (VB 1)

29. Ulkorakennus (VU 1 a)

30. Asuinrakennus ja maakellari (VB 2)

31. Piharakennus (VU 2)

32. Asuinrakennus (VB 3)

33. Ulkorakennus (VU 3 a)

34. Kellari (VB 3)

35. Polttopuukatos ja vaja / koirankoppi

36. Grillikatos ja vaja

37. Myllärin entinen asuinrakennus (Myllytupa)

38. Myllytuvan piharakennus

39. Myllytuvan maakellari

40. Vilkmanien mökki (VB 4)

41. Ulkorakennus (VU 4)

42. Richterien talo (VB 5)

43. Ulkorakennus (VU 5 a)

44. Maakellari (VU 5 b)

45. Leivon mökki (VB 6)

46. Sauna 1 ja grillikatos

47. Rajavartijan tupa eli Lipun torppa (VB 7)

48. Työläiskotimuseo (VB 9)

49. Ulkorakennus (VU 9)

50. Seppälänmäki (VB 10)

51. Ulkorakennus (VU 10 a)

52. Koivulan tontin päärakennus

53. Koivulan tontin aitta

54. Koivulan liiteri

55. Koivulan ulkohuone ja vaja

56. Koivulan sauna

57. UPM-Kymmenen sauna

58. Asuinrakennus (VB 13)

59. Liiteri- ja ulkorakennus (VU 13 a)

60. Arkon mökki (VB 14)

61. Arkon rantasauna

62. Seurantalo (VB 16)

63. Ulkorakennus (VU 16 b)

64. Maakellari (VU 16 c)

65. Raili-Kaarina –mökki Tuomi

66. Raili-Kaarina –mökki Haapa

67. Raili-Kaarina –mökki Paju

68. Raili-Kaarina –mökki Pihlaja

69. Ulkohuone (Raili-Kaarina mökit)

70. Raili-Kaarina –mökki Kuusi

71. Raili-Kaarina –mökki Leppä

72. Ulkohuone (Raili-Kaarina mökit)

73. Raili-Kaarina –mökki Koivu

74. Raili-Kaarina –mökki Mänty

75. Raili-Kaarina –mökki Vaahtera

76. Raili-Kaarina –mökki Tammi

77. Raili-Kaarina –mökki Lehmus

78. Ulkohuone (Raili-Kaarina mökit)

79. Vanha käymälä (Raili-Kaarina mökit)

80. Tupsulan (VB 15) kellari

81. Entinen Saaren kauppa (25/18)

82. (25/18) piharakennus I

83. (25/18) piharakennus II

84. Puolakan tontin (25/19) vaja

85. Puolakan tontin (25/19) sauna

86. Asuinrakennus (25/20)

87. (25/20) vaja

88. (25/20) tehtaan uimakoppi

89. (25/20) kaivo

90. Asuinrakennus (25/22) päärakennus, Järvenpää

91. (25/22) aitta, Järvenpää

92. Asuinrakennus (25/23)

93. (25/23) Piharakennus I

94. (25/23) sauna ja ulkohuone

95. Asuinrakennus (25/26)

96. (25/26) sauna

97. Asuinrakennus (25/27)

98. (25/27) Piharakennus I

99. (25/27) Piharakennus II

100. (25/27) vajat.

101. Asuinrakennus (25/36)

102. (25/36) Piharakennus I

103. (25/36) Piharakennus II

104. (25/36) kaivo ja hylätty kanala

105. Hirsniemen mökki Saukko ja ulkohuone

106. Hirsniemen mökki Orava ja ulkohuone

107. Hirsniemen mökki Mäyrä ja ulkohuone

108. Hirsniemen mökki Jänis ja ulkohuone

109. Hirsniemen sauna

110. Aidattu lammashaka ja katos

111.Verlantie 183 A päärakennus ja autotalli

112.Verlantie 183 A konehalli

113. Vanha tienvarsikaivo I

114. Vanha tienvarsikaivo II

115. Verlantie 205: päärakennus ja autotalli

116.Puolakan tila: Alfred Puolakan mökki

117. Puolakan tila: päärakennus

118. Puolakan tila: liiteri- ja aittarakennus

119. Puolakan tila: puutavarahöyläämö

120.Puolakan tila: auto- ja traktoritalli

121. Puolakan tila: peltinen ulkorakennus tai vaja

122. Verlan Saha: päärakennus

123.Verlan Saha: puutavaran kuivaamot

124.Verlan Saha: varastokatos

125.Verlan Saha: vanha puimala

126.Verlan Saha: vanha viljankuivaamo

127.Verlan saha: varasto

128.Arvilan kesäasunto

129.Arvilan kesäasunto, ulkorakennus

130.Kaijanlahti, omakotitalo

131.Kaijanlahti, aitta

132.Kaijanlahti, maakellari

133.Kaijanlahti, autotalli

134.Kaijanlahti, venevaja

135. Kaijanlahti, huvimaja

136. Kesäasunto Villa Lydia, päärakennus

137. Villa Lydia, aitta

138. Villa Lydia, huvimaja

139. Villa Lydia, sauna

140. Hirsniemen kaivo

141. Myllytuvan kaivo I

142. Myllytuvan kaivo II

143. Vilkmanien mökin (VB 4) kaivo

144. Metsätietopolun kaivo

145. Seurantalon (VB 16) kaivo

146. Koivulan tontin kaivo

147. Kaivo (VB 13)

148. Suljettu lähde

KADONNEET RAKENNUKSET
KARTTA 1:5000

- Kadonnut rakennus
- Oleva rakennus
- UNESCO-alue
- UNESCO-alueen suojavyöhyke

LIITE II

KADONNEET RAKENNUKSET

Koodien selitys:

M=magasin

D=diverse byggnader

VB=Valkeala bostad

JB= Jaala bostad

VU= Valkeala uthus

JU= Jaala uthus

KARTAN SELITYKSET

1.Tuntematon rakennus

2. Vennukanniemen uimala, käymälät ja laituri

3. Arkon aitta(VU 14 b)

4. Arkon sauna (VU 14 a)

5. D 12

6. VU 13 b

7. VU 15 b

8. VB 15 eli Tupsula

9. VU 15 a

10. VU 16 a

11. VB 11

12. VU 11

13. Sauna D 11

14. VU 12 a

15. VB 12 eli Lotinanpelto

16. VU 12 b

17. VU 10 b

18. VB 17

19. VU 17

20. VB 18

21. VB 8

22. VU 8 a

23. VU 8 b

24. VU 6

25. Sauna D 10

26. VU 3 b

27. VU 1 b

28. Asuin- ja koulurakennus

29. Sepän paja ja hiilivarasto

30. Sauna (Pesu- ja kylpytupa)

31. Puuliiteri

32. Työläisasuntola

33. Puuliiteri

34. Puinen pahvimakasiini

35. Keilarata ja toinen paviljonki

36. Kesäkuivaamo

37. Käymälä

38. Vanha kuivaamo

39. Raamisahan katos

40. Tunnistamaton rakennuksen pohja

41. Myllärin asunto

42. Liiteri

43. Käymälä D 3

44. Uimakoppi D 4

45. Sähkökeskus

46. Tuntematon rakennus.

47. Vanha mylly.

48. Vanha mylly.

49. Tukinuittoon liittyvät rakennelmat

50. Mylly

51. Tornillinen puinen sähkölaitos